

Lies, Lies 17
(Gemeente Terschelling, Fr.)
Een Archeologisch Bureauonderzoek
en Inventariserend Veldonderzoek (IVO-O)
Definitief
Steekproefrapport 2023-04/06

Lies, Lies 17
(Gemeente Terschelling, Fr.)
Een Archeologisch Bureauonderzoek
en Inventariserend Veldonderzoek (IVO-O)
Definitief
Steekproefrapport 2023-04/06

Lies, Lies 17 (Gemeente Terschelling, Fr.)
Een Archeologisch Bureauonderzoek en
Inventariserend Veldonderzoek (IVO-O)

Een onderzoek in opdracht van Paul, ontwerp &
realisatie, via Monk architecten

Steekproefrapport 2023-04/06
ISSN 1871-269X
Status: **definitief**

Auteur: drs. C. Tulp (senior KNA archeoloog /
senior KNA-prospector)
Autorisatie: dr. J. Jelsma (senior KNA-archeoloog /
senior KNA-prospector)
Actorregistratienummers 28146404 en 35453178

Goedgekeurd door de bevoegde overheid
Steunpunt Monumentenzorg Fryslân voor de
gemeente Terschelling
d.d. 2 mei 2023

De Steekproef bv werkt volgens de Kwaliteitsnorm
Nederlandse Archeologie 4.0 / SIKB-BRL 4000, voor
dit onderzoek protocollen 4002 en 4003
Foto's en tekeningen zijn gemaakt door
De Steekproef, tenzij anders vermeld.

© De Steekproef bv, april 2023

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd
en/of openbaar gemaakt zonder bronvermelding.
De Steekproef bv aanvaardt geen aansprakelijkheid
voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing
van de adviezen of het gebruik van de resultaten van
dit onderzoek.

De Steekproef bv Archeologisch Onderzoeks- en
Adviesbureau, Hogeweg 3, 9801 TG Zuidhorn

telefoon	050 – 5779784
internet	www.desteekproef.nl
e-mail	info@desteekproef.nl
kvk	02067214

Inhoud

Samenvatting

Administratieve gegevens van het plangebied

1. Inleiding.....	1
1.1 Aanleiding en doel (KNA 4.1: LS01).....	1
1.2 Locatie (KNA 4.1: LS01, LS02).....	2
1.3 Beleid (KNA 4.1: LS01, LS02).....	3
2. Bureauonderzoek (KNA 4.1: LS06).....	4
2.1 Bronnen.....	4
2.2 Fysische geografie (KNA 4.1: LS04).....	4
2.3 Archeologie (KNA 4.1: LS04).....	7
2.4 Historische geografie (KNA 4.1: LS03).....	11
2.5 Archeologisch verwachtingsmodel (KNA 4.1: LS05).....	13
3. Veldonderzoek (KNA 4.1: VS05).....	14
3.1 Methoden en technieken (KNA 4.1: VS01).....	14
3.2 Resultaten veldwerk (KNA 4.1: VS02, VS03).....	16
3.3 Selectievoorstel vondsten (KNA 4.1: OS13).....	16
4. Conclusies en advies (KNA 4.1: VS07).....	18

Literatuurlijst

Lijst van figuren en tabellen

Appendix I:	Bouwontwerp
Appendix II:	Paleografische kaarten
Appendix III:	Archeologische periode-indeling
Appendix IV:	Boorstaten en boorbeschrijvingen

Samenvatting

Op 6 april 2023 is in plangebied Lies 17 te Lies, gemeente Terschelling, een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd (verkennende fase, in de FAMKE karterende fase genoemd). De aanleiding voor het onderzoek is de geplande nieuwbouw en bestemmingsplan wijziging. Het plangebied ligt niet in een historische kern, maar langs de weg is bebouwing bekend in ieder geval vanaf 1662. De woning in het zuiden van het terrein is uit 1924 maar de eraan vastzittende schuur/stal is ouder en zal uit de achttiende eeuw stammen. De woning met schuur/stal zal behouden blijven volgens de ontwerpplannen.

Voorafgaand aan het veldwerk is een archeologisch verwachtingsmodel opgesteld. Op Terschelling was vanaf ongeveer 800 nC menselijke bewoning mogelijk. Er is kans op archeologische waarden vanaf de negende eeuw en vooral uit de late middeleeuwen B en nieuwe tijd. Er is geen kans op de aanwezigheid van archeologische waarden uit oudere perioden.

In het circa 0,68 hectare grote plangebied zijn zes boringen uitgevoerd. Over het algemeen is onder de bouwvoor een vermengde laag met grind aanwezig. In boring 3 is een oude gedempte sloot aangetroffen. Er zijn geen overstoven cultuurlagen ontdekt of een dubbele bouwvoor. Wel zijn er enkele vondsten gedaan, maar deze zijn uit de bouwvoor of de vermengde laag met grind eronder en kunnen van elders afkomstig zijn. Het voorstel is om deze te deselecteren (zie Tabel 3).

Selectie-advies door senior KNA-prospecteur drs. C. Tulp

Intacte archeologische lagen zijn niet aangetroffen, alleen een gedempte sloot. Er zijn enkele vondsten gedaan, maar deze komen uit de bouwvoor of uit een vermengde laag. Er zijn geen aanwijzingen voor archeologische waarden in het plangebied en vervolgonderzoek is niet te verdedigen. Wij adviseren dan ook geen archeologisch vervolgonderzoek voor dit perceel.

Wij wijzen erop dat indien bij de uitvoering van werkzaamheden op het perceel onverhoopt toch archeologische grondsporen worden aangetroffen en/of vondsten worden gedaan, hiervan direct melding dient te worden gemaakt conform de Erfgoedwet 2015, artikel 5.10 & 5.11. Wij adviseren dit te doen bij de gemeente Terschelling.

Selectie-besluit door J. van Leeuwen rMA, M.F. Honshorst rMA & J. van Kesteren van Steunpunt Monumentenzorg Fryslan, namens de gemeente Terschelling:

De gemeente wordt geadviseerd de initiatiefnemer verplichten te stellen een melding te maken bij de gemeente en bij de archeologische adviseurs van de gemeente (het Steunpunt Monumentenzorg Friesland; archeologie@monumentenzorg.frl), waarin staat op welke datum (dag en tijdstip) de werkzaamheden op het terrein zullen plaatsvinden. Deze melding moet **drie weken** voordat de werkzaamheden zullen beginnen, worden ingediend per mail. In samenspraak met de adviseurs zal de gemeente vervolgens een amateurarcheoloog inschakelen om die dag een terreininspectie te verrichten tijdens de werkzaamheden. Verzocht wordt om de volgende tekst in het nieuwe bestemmingsplan op te nemen:

Melding toevalsvondst

Mochten tijdens de werkzaamheden toch archeologische resten worden aangetroffen, dan dient dit op grond van artikel 5.10 van de Erfgoedwet onmiddellijk te worden gemeld aan de Minister (in de praktijk de gemeente Terschelling als Bevoegd Gezag). Eventuele vondsten dienen gedurende 6 maanden, te rekenen vanaf de datum van de melding, ter beschikking te worden gesteld voor wetenschappelijk onderzoek.

Administratieve gegevens van het plangebied

Soort Onderzoek	Bureauonderzoek & Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek, verkennende fase (IVO) – karterend onderzoek 1 (FAMKE)
Provincie	Fryslân
Gemeente	Terschelling
Plaats	Lies
Locatie / Projectnaam	Lies 17
Centrum-RD-coördinaten plangebied	150.808 / 600.888
Kadastraal perceelnummer	TSLOO-I-2268/2270/2271/2272
Status terrein (AMK-nr); zaak-nr	n.v.t.
Bevoegde overheid	Gemeente Terschelling
Opdrachtgever	Paul, ontwerp & realisatie; via MONK architecten
ARCHIS OM-code	5388894100
ISSNnr.	1871-269X
Steekproef projectcode	2023-04/06
Oppervlakte plangebied	6828 m ²
Huidig grondgebruik	Noord: weiland; zuid: bebouwing, tuin
NAP-hoogte maaiveld	Tussen 2,78 en 3,19 meter boven het NAP
Archeo-regio	Fries-Gronings kleigebied
Geomorfologie	Strandwal & bebouwing
Geplande verstoringsdiepte	Meer dan 30 centimeter
Maximale diepte onderzoek	150 cm onder maaiveld
Uitvoering veldwerk	06-04-2023
Uitvoerders	De Steekproef, drs. C. Tulp & dr. J. Jelsma
Beheer en plaats documentatie	De Steekproef bv / Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed / Noordelijk Archeologisch Depot te Nuis / DANS / DINO-loket (boorgegevens)

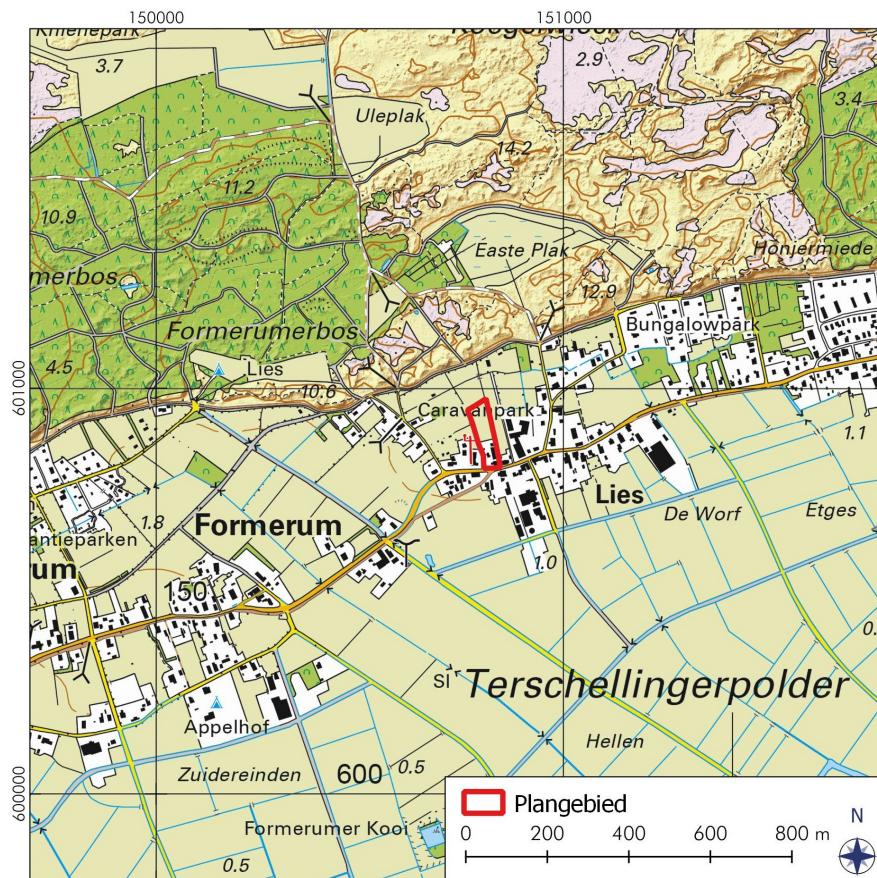
1. Inleiding

1.1 Aanleiding en doel (KNA 4.1: LS01)

In opdracht van Paul, ontwerp & realisatie, via MONK architecten, is een archeologisch onderzoek uitgevoerd in plangebied Lies 17 te Lies, gemeente Terschelling, provincie Fryslân (zie Figuur 1). De aanleiding voor het onderzoek is de voorgenomen herbestemming van één van de kavels en de geplande nieuwbouw. Voor de bouw is graafwerk nodig: dit betekent een bedreiging voor eventueel aanwezige archeologische waarden. De geplande verstoringen zullen meer dan 30 centimeter diep zijn.

Het doel van het onderzoek is om vast te stellen wat de kans is op de aanwezigheid van archeologische waarden op het terrein. Het onderzoek bestaat uit een bureauonderzoek en een inventariserend veldonderzoek verkennende fase (IVO-O). Het doel van het bureauonderzoek is het opstellen van een archeologisch verwachtingsmodel van het gebied aan de hand van beschikbare fysisch-geografische, archeologische en historisch-geografische informatie.

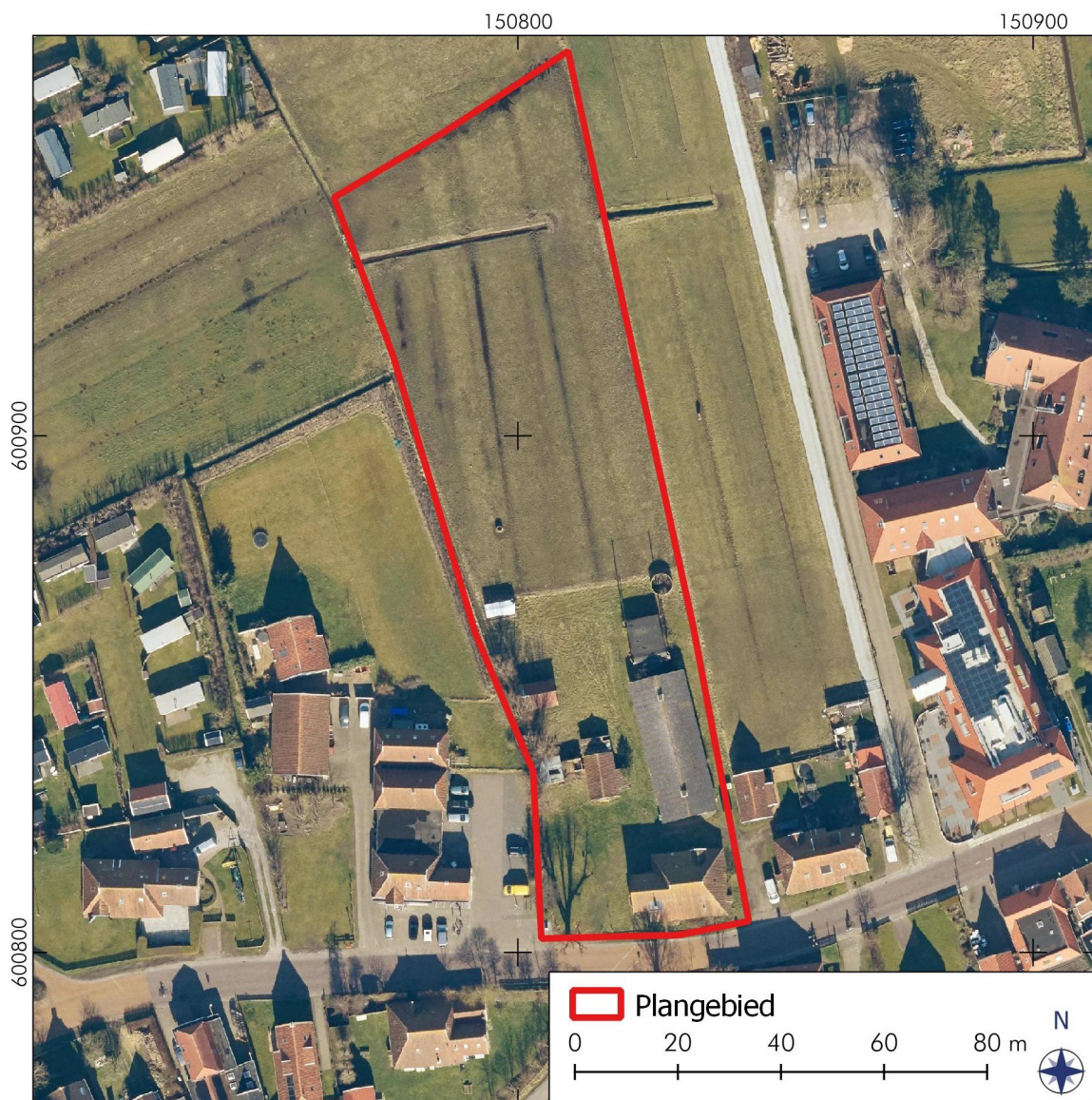
Tijdens het veldonderzoek is dit verwachtingsmodel getoetst. Het doel van het veldonderzoek is het vaststellen van de opbouw en gaafheid van de bodem. Ook is gelet op de aanwezigheid van archeologische indicatoren zoals aardewerk, metalen voorwerpen, bouw materiaal, houtskool, bewerkt en verbrand bot, etc.

Figuur 1: Lies, Lies 17: Topografische kaart met de ligging van het plangebied in rood. Bron: Publieke Dienstverlening op de Kaart (PDok).

1.2 Locatie (KNA 4.1: LS01, LS02)

Het plangebied ligt aan de noordzijde van Lies, een klein dorp tussen de dorpen Formerum en Hoorn (Figuur 1). Het terrein omvat het perceel met huisnummer 17 – daar waar de weg Lies een zijweg, Zuidkant, heeft naar het westen – en een weiland ten noorden daarvan. Het plangebied heeft volgens het kadaster een grootte van 6828 m². Op het zuidelijke deel was ten tijde van het veldonderzoek bebouwing aanwezig: een huis uit 1924 met een oudere schuur eraan vast, enkele losse schuren en een tuin met vooral gras (Figuur 2). Het bouwontwerp, verstrekt door de opdrachtgever, is bijgevoegd als Appendix I. Hierop is te zien dat het huis blijft, terwijl op de locatie van de lange schuur een hoofdschuur met schuurwoningen komt. Verder is er een oprit met op twee locaties parkeergelegenheid, een bijshuur en een hooiberg gepland.

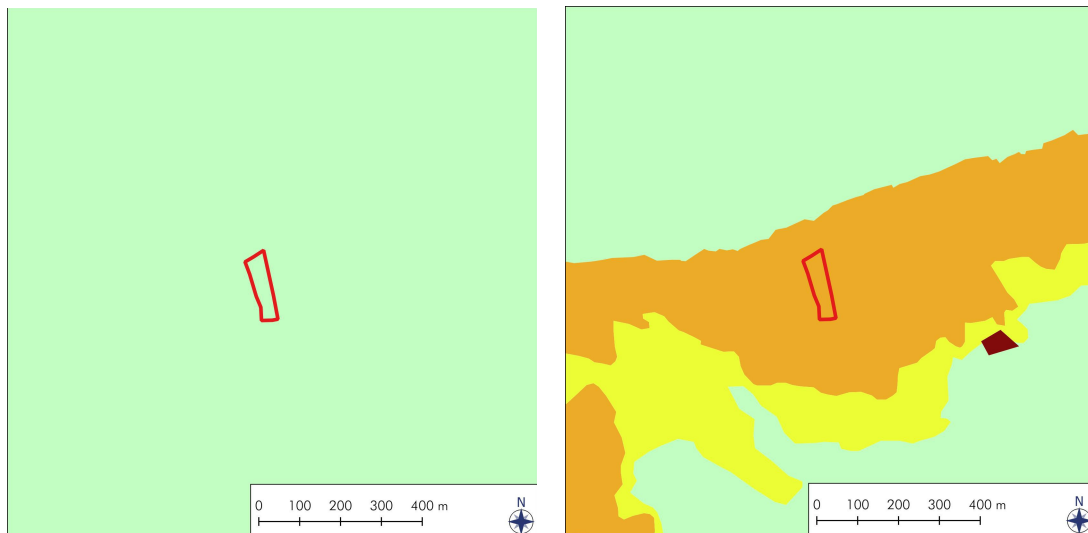
Figuur 2: Lies, Lies 17: Luchtfoto met het plangebied (aangegeven in rood). Bron: PDoK.

1.3 Beleid (KNA 4.1: LS01, LS02)

Volgens de Friese Archeologische MonumentenKaart Extra (FAMKE; kaart ijzertijd – middeleeuwen) ligt het perceel in een zone waarvoor een 'karterend onderzoek 1' wordt gevraagd (Figuur 3 rechts). Dit houdt in dat voor plangebieden groter dan 500 m² een archeologisch booronderzoek moet worden uitgevoerd, met een boordichtheid van minimaal zes boringen per hectare met een minimum van zes boringen per plan. Op de linkerkaart van Figuur 3 staat een uitsnede voor de periode steentijd – bronstijd. Hiervoor wordt geen onderzoek gevraagd, omdat de laag waarin indicatoren van deze periode te vinden zijn, hier meer dan 35 meter beneden het NAP ligt, dus ongeveer 38 meter onder het maaiveld.

Het bestemmingsplan 'Bestemmingsplan Lies', goedgekeurd op 23 juli 2013, onderschrijft de richtlijnen van de FAMKE (zie www.ruimtelijkeplannen.nl). Op de zuidelijke helft van het terrein is een enkelbestemming wonen en op het noordelijke deel een enkelbestemming agrarisch.

Figuur 3: Lies, Lies 17: Uitsneden uit de FAMKE met in rood het plangebied. Links de periode steentijd – bronstijd; groen betekend geen onderzoek nodig. Rechts de periode ijzertijd – middeleeuwen; oranje is karterend onderzoek 1, geel is karterend onderzoek 2 en donkerbruin is beschermd / streven naar behoud.

2. Bureauonderzoek (KNA 4.1: LS06)

2.1 Bronnen

Tijdens het bureauonderzoek is de bestaande relevante kennis van het plangebied verzameld. De gebruikte bronnen voor het bureauonderzoek zijn opgenomen in de literatuurlijst. De onderzoeksmethode is afgestemd op het archeologisch beleid van de provincie Fryslân (de gemeente Terschelling heeft geen eigen archeologische verwachtingskaart). Aan de hand van het bureauonderzoek is een archeologisch verwachtingsmodel opgesteld.

Voor de paragraaf over de fysische geografie zijn kaarten van de bodem, de geologie, geomorfologie en de fysische geografie bestudeerd, evenals het Actueel Hoogtebestand Nederland. Voor de paragraaf over archeologie is onder andere ARCHIS 3, het archeologisch registratie- en informatiesysteem van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) geraadpleegd. In ARCHIS 3 kunnen vondstmeldingen, archeologische terreinen en eerder uitgevoerde archeologische onderzoeken worden ingezien. Deze databank is toegankelijk voor organisaties die werkzaam zijn in de archeologie (zoeken.cultureelerfgoed.nl). Het bevat een GIS-systeem waarin de archeologische kaart en aardkundige kaarten geraadpleegd kunnen worden. Rapporten over eerder uitgevoerde archeologische onderzoeken in de directe omgeving van het plangebied zijn eveneens bestudeerd. Voor de paragraaf over de historische geografie is onder meer gebruik gemaakt van historische kaarten en de website topotijdreis.nl, waarop topografische kaarten zijn in te zien.

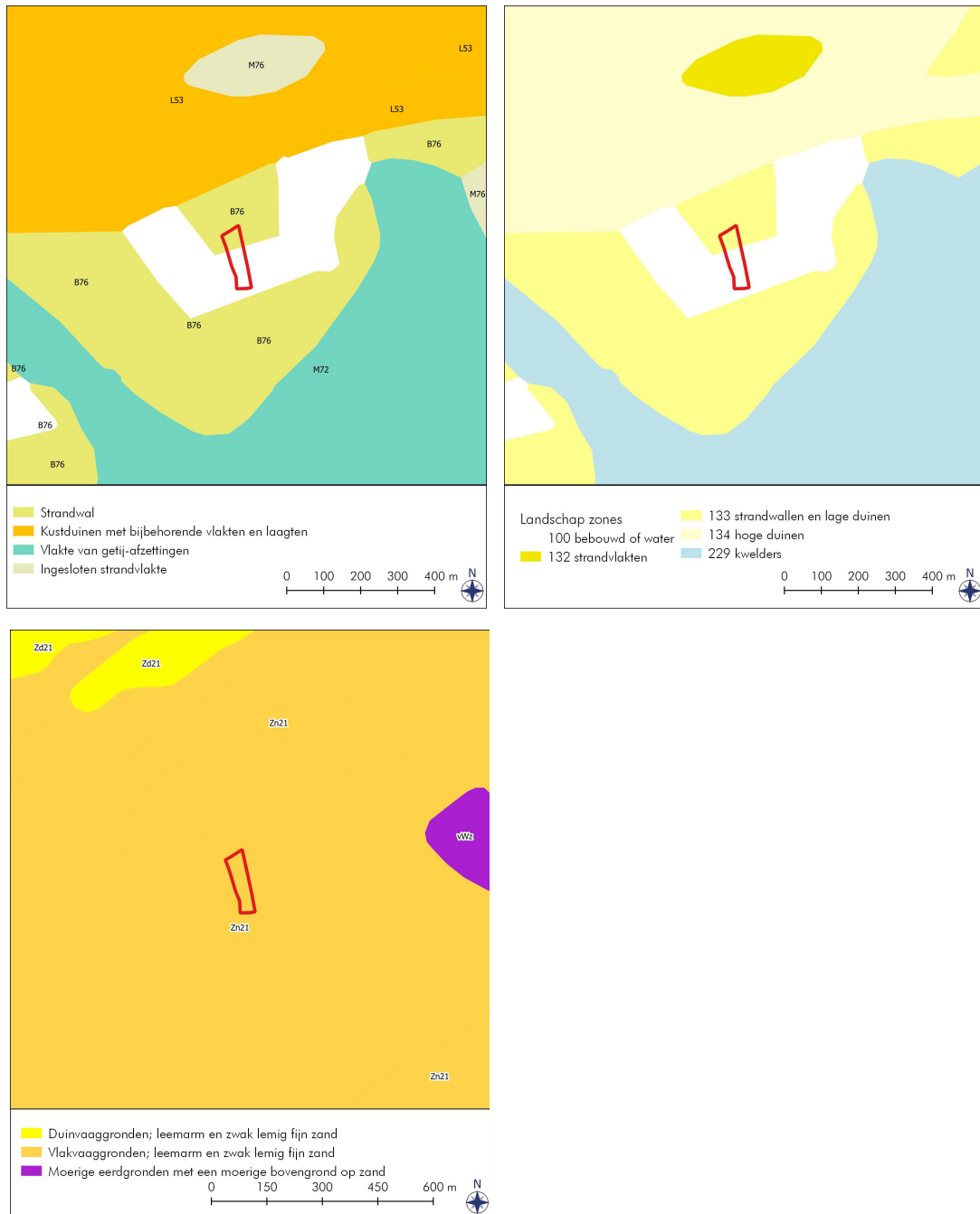
2.2 Fysische geografie (KNA 4.1: LS04)

In de periode na de ijstijden (het Holoceen) smolten de ijskappen en raakte het Noordzeebekken gevuld met water. Vanaf het moment van binnendringen van de zee in West-Nederland begon een natuurlijk proces van ophoging van de bodem door de afzetting van zeezand en zeeklei alsmede door veengroei. Veengroei vond plaats onder invloed van de stijgende grondwaterspiegel. De processen van sedimentatie van zand en klei en veengroei hielden vanaf 6000 vC min of meer gelijke tred met de doorgaande relatieve zeespiegelstijging.

Langs de Noordzeekust ontstonden door golfwerking en zeestromingen strandwallen die zijn opgebouwd uit zand uit het Noordzeebekken. Door de stijging van de zeespiegel schoven de kustlijn en de daarbij behorende strandwallen steeds verder naar het oosten op. Vanaf ongeveer 4000 vC vormden zich jongere strandwallen aan de zeezijde van oudere strandwallen. Achter de strandwallen lag een uitgestrekt getijdengebied dat tweemaal per etmaal onder water liep. Tot minstens 1500 vC bestond het huidige Terschelling min of meer uit twee eilanden die ieder niets meer waren dan een smalle duinreep met ten zuiden daarvan een getijdengebied. Rond 500 vC is het deel van de getijdenzone aan de noordzijde van Nederland en na een zee doorbraak rond 250 vC bestond het huidige Terschelling wederom uit twee delen. Het plangebied lag ongeveer tussen deze twee eilanden in. Rond 900 nC begon een periode met kustafslag, waarbij ook grote delen van het eerder gevormde landschap zijn opgeruimd. Ongeveer langs de huidige kustlijn ontstonden in deze periode de jonge duinen (Exaltus 2016: 3).

Appendix II laat uitsneden zien van de paleografische kaarten van Nederland (Vos & De Vries 2013). Deze tonen de situatie vanaf 9000 vC tot en met 1850 nC. Geologisch gezien

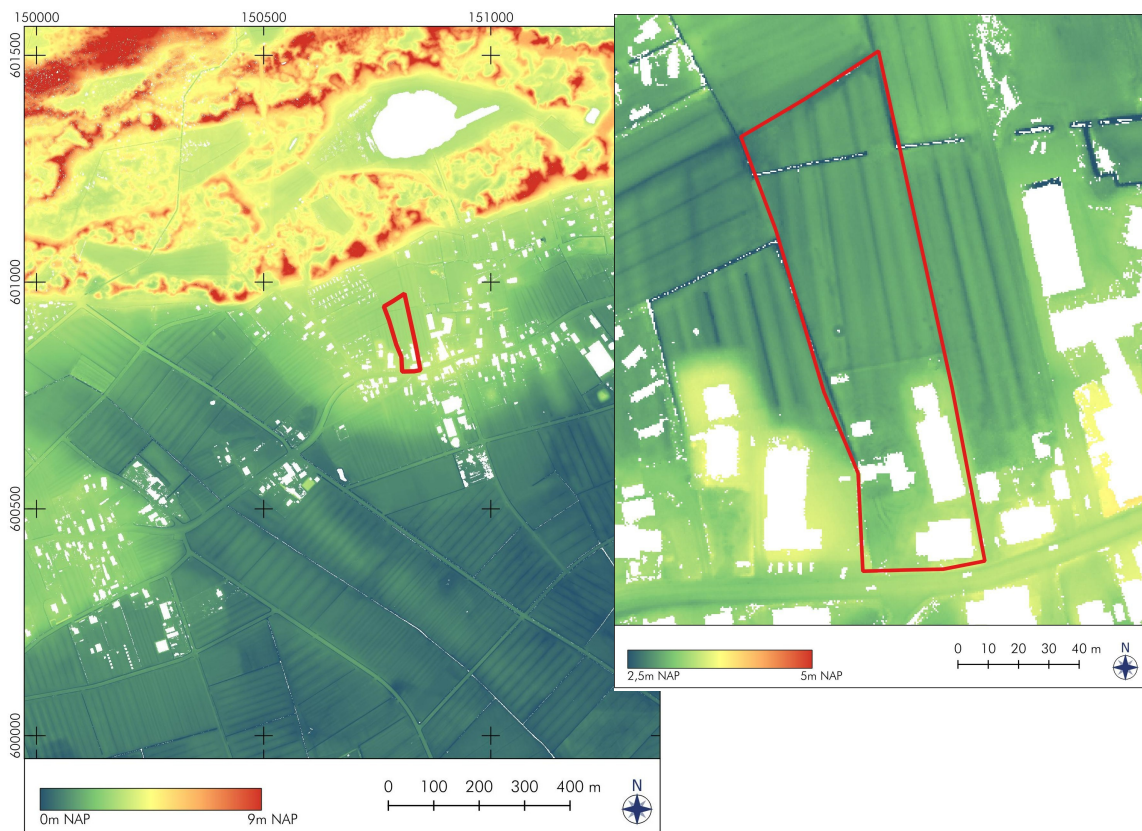
bestaat Terschelling grotendeels uit duinen. Deze duinen zijn afgezet op marien zand dat erosief op pleistocene afzettingen ligt. De mariene afzettingen onder het duinzand bestaan ten dele uit resten van een vroegere strandwal. Rond 2300 vC lagen er enkele strandwallen ter hoogte van de huidige Waddeneilanden waarop duinen zijn gevormd. In de oude kern van het eiland zijn schelpvormig gebogen duin-complexen te herkennen, die bestaan uit duinenreeksen van verschillende ouderdom. Mogelijk zijn de oudste bogen gevormd tussen de romeinse tijd en de vroege middeleeuwen. Verder komen op het eiland ook zavel-, klei- en zandafzettingen voor die behoren tot de Afzettingen van Duinkerke. Deze afzettingen

Figuur 4: Lies, Lies 17: Linksboven een uitsnede van de geomorfologische kaart, rechtsboven de landschaps-zoneskaart en onder de bodemkaart. Bron: PDoK.

liggen in de polders aan het oppervlak en plaatselijk is er veen boven afgezet (Van Oosten 1986: 11-12).

Volgens de geomorfologische kaart bevindt het plangebied zich op een strandwal (classificatie geomorfologische kaart 3B76ysE; Figuur 4 linksboven). Strandwallen, langgerekte verhogingen parallel aan de Noordzeekust, zijn in het Holoceen gevormd, in een ondiepe zee met een zandige bodem, door zeestromen evenwijdig, en golfwerking loodrecht op de kust. Uit de ondergrond losgemaakt zand werd in de vorm van een zandige strandwal in de kustzone afgezet (ARCHIS 3). Het zuidelijke deel ligt in een bebouwde zone. Ten noorden van Lies zijn kustduinen en strandvlakten en ten zuiden ligt een vlakte van getij-afzettingen, de kwelders. Dit beeld komt overeen met de uitsnede van de landschapszones kaart (Figuur 4 rechtsboven).

Figuur 5: Lies, Lies 17: Hoogtekaart gemaakt met het Actueel Hoogtebestand Nederland. Het plangebied is rood omlijnd. Gebieden met een rode kleur liggen hoger dan die met een blauwe kleur). De uitsnede heeft een andere hoogte-instelling om het reliëf goed te laten uitkomen. Bron: www.ahn.nl, via PDoK.

Op de hoogtekaart van het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) is dit goed te zien: de hoge duinen bevinden zich naar het noorden en de laag gelegen kwelders liggen aan de zuidzijde van Lies (Figuur 5). De uitsnede laat zien dat het noordwesten lager ligt dan het zuiden (respectievelijk 2,78 meter en 3,19 meter boven NAP). Volgens de hoogtekaart is het noordelijke deel vroeger opgedeeld geweest in lange smalle stroken grond. Op de kaart van 1832 (zie Hoofdstuk 2.4) is dat al niet meer het geval.

Volgens de bodemkaart bestaat de bodem ter hoogte van het plangebied uit een zalkloze vlakvaaggrond gevormd in leemarm en zwak lemig fijn zand (classificatie bodem-

kaart Zn21; Figuur 4 onder). In het grootste deel van de polders van Terschelling komen deze kalkloze vlakvaaggronden voor. Deze gronden zijn vroeger kwelders, brakke overgangsgrienden of akkergronden geweest. De bodemopbouw van kalkloze vlakvaaggronden kan als volgt zijn: een bouwvoor van donker grijsbruin matig humeus kalkloos fijn zand (A-horizont), gevolgd door een laag grijs kalkloos fijn zand met zwakke roest (C-horizont). Rond een meter diepte is blauwgrijs gereduceerd kalkloos fijn zand (G-horizont) (Van Oosten 1986: 95-97).

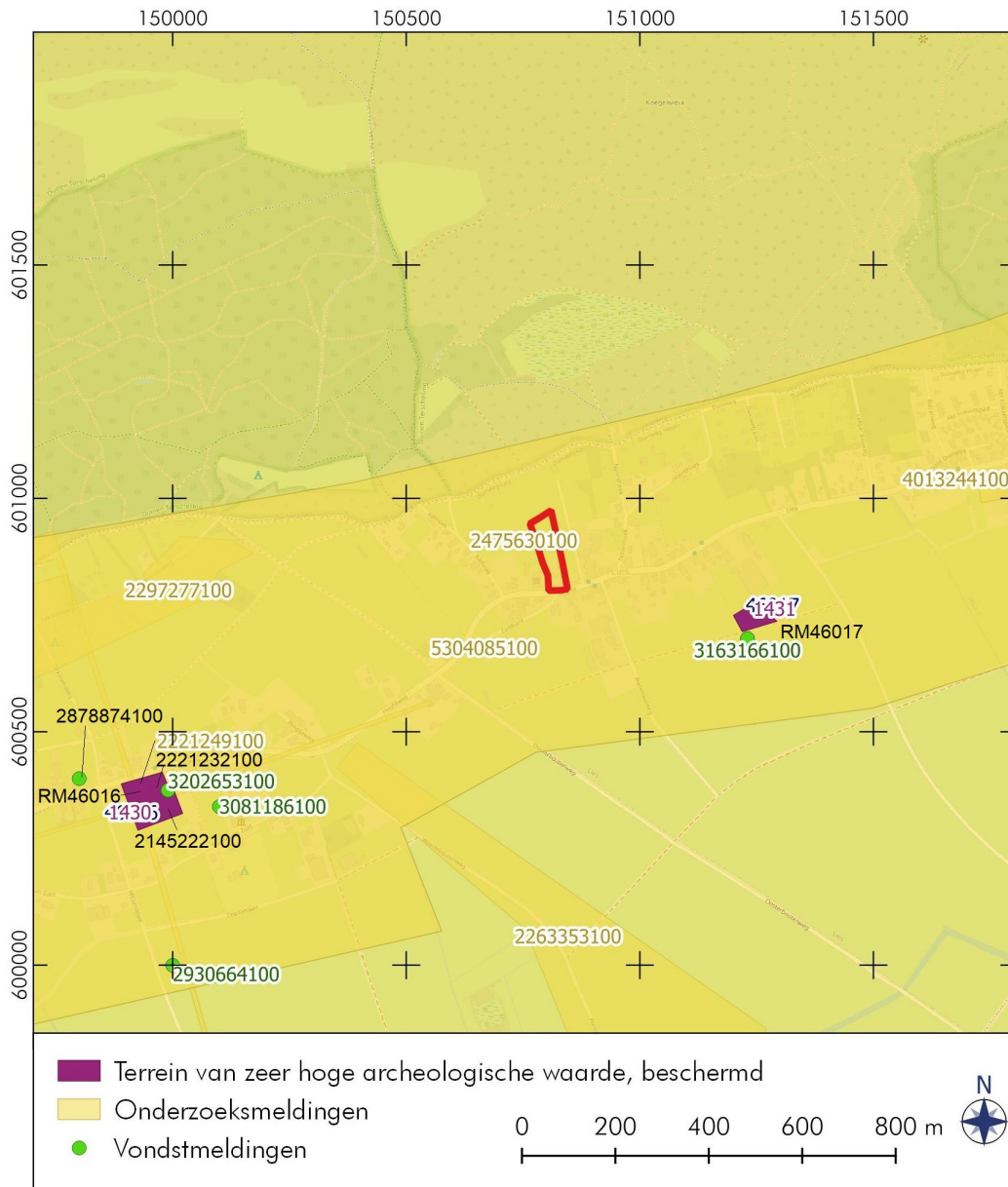
In DINO (ondergrond gegevens) zijn geen boringen in het plangebied bekend. De boring het dichtst bij het plangebied ligt circa 200 meter naar het noordoosten (B01D0192; RD-coördinaten 151.010 / 601.020; 2,5 meter +NAP). De bovenlaag bestaat uit zand dat behoort tot de Formatie van Naaldwijk, afgezet tijdens het Holoceen. Het is het laagpakket van Schoorl dat wordt gekenmerkt door zeer fijn tot matig fijn zand, kalkrijk tot kalkloos, grijs tot wit of lichtgeel van kleur; het zijn kustduinafzettingen. Rond 3,1 meter onder maaiveld is hier een tien centimeter dunne kleilaag aangetroffen. Ongeveer 200 meter naar het noordwesten is boring B01D0191 gezet (RD-150.620 / 601.000; 3,5 meter +NAP). Hier is tussen 3,4 en 3,5 meter onder maaiveld een sterk zandige veenlaag waargenomen en tussen 3,7 en 3,8 meter diep een matig humeuze kleilaag. Ten zuiden van de weg is boring B01D0154 gezet (RD-151.000 / 600.660; 1 meter +NAP). Hier ligt het oppervlak lager en is de kleilaag al tussen 1,1 en 1,4 meter diepte waargenomen. Vanaf 3,2 meter onder maaiveld is een tweede kleilaag aanwezig, die in ten minste 80 centimeter dik is.

2.3 Archeologie (KNA 4.1: LS04)

Vanaf ongeveer 800 nC is bewoning mogelijk op Terschelling. Van de vroegste geschiedenis is weinig bekend. De naam Terschelling duikt voor het eerst op in 1296: 'Scelingha'. Bij het dorp Striep ligt het Strieper kerkhof. Hier zou rond 900 nC een kleine houten kerk hebben gestaan. Het is onduidelijk of hier ook de oudste bewoning is geweest of dat het toen al om verschillende bewoningskernen ging (Van Oosten 1986: 20-21).

Figuur 6 laat archeologische meldingen van vondsten en onderzoeken zien rond het plangebied. Een overzicht van de meldingen is gegeven in Tabel 1. Het hele westelijke deel van de Waddenzee, van circa Buren op Ameland tot en met Texel, valt binnen het onderzoeksgebied van een publicatie over de inventarisatie van historische kaarten, de ligging van scheepswrakken en bodemkaarten in het gebied (Manders *et al.* 2014; nummer 2475630100). Dit nummer is ter hoogte van het plangebied gezet op Figuur 6, maar heeft hier dus niet specifiek iets mee te maken.

Rijksmonument 46017 (AMK-terrein 1431; toponiem De Worf) is een stinswier met bijbehorende omgrachting uit de late middeleeuwen die ongeveer 400 meter ten zuidoosten van plangebied Lies 17 ligt. De hoogte is circa vier meter en de heuvel heeft een doorsnede van ongeveer dertig meter. Zowel deze stinswier als een tweede bij Oosterend is in het begin van de veertiende eeuw aangelegd door het Friese hoofdelingengeslacht Popma. Het monument is aangetast: aan de noordoostzijde is een gedeelte afgegraven waardoor een terrasvormige verlaging is ontstaan. Bovenop de heuvel zijn enkele ingravingen zichtbaar, vermoedelijk afkomstig van grazend vee. Naar verluidt hebben Duitsers in de Tweede Wereldoorlog een mitrailleurstelling in de heuvel gegraven. Een rechthoekige structuur op de heuvel is ontstaan door de begrenzing van een kwelderrug en door verhogingen ontstaan als gevolg van het zogeheten slootkanteffect. In een boring midden op de heuvel werd een vermoedelijk twaalfde eeuwse kogelpot scherf gevonden. In een boring aan de voet werd baksteenpuin aangetroffen. In 1958 werden in de nabijheid van de heuvel fragmenten en complete exemplaren van uitzonderlijk grote kloostermoppen aangetroffen: 33x17x9 cm. Onderzoek 3163166100 is een onderzoek uit 1941 op een aantal plaatsen naar aanleiding

Figuur 6: Lies, Lies 17: Archeologische kaart van de omgeving van het plangebied. De stippen zijn locaties van archeologische vondsten en de gele terreinen zijn in het verleden archeologisch onderzocht. Paarse terreinen zijn AMK-terreinen en hier tevens rijksmonumenten. De cijfers verwijzen naar Tabel 1. Het plangebied is rood omlijnd. Bron: ARCHIS 3.

van een ruilverkaveling. De stinswier is toen ook bezocht. Toen was de heuvel ook al aan de noordoostzijde geschonden. De omtrek is toen genoteerd als ongeveer 110 meter. Duidelijk waarneembaar was de laagte rondom de heuvel, waaruit het materiaal voor de opbouw verkregen is.

Ongeveer 750 meter ten zuidwesten van plangebied Lies 17 ligt een tweede rijksmonument, nummer 46016 (AMK-terrein 1430; toponiem De Vijfpoort). Dit is een terrein met overblijfselen van een kapel met kerkhof, gedateerd in de middeleeuwen. Het is een onbebouwd terrein waarin zich de resten van een kerk en kapel bevinden. Het kerkhof

ligt op het hoogste gedeelte van een oud duin. De archeologische sporen bevinden zich direct onder de bouwvoor, die circa 30 centimeter dik is. Er zijn visuele inspecties geweest in 1941 (door P.J.R. Modderman van het BAI, tegenwoordig het Groninger Instituut voor Archeologie), in 1958 door H. Halbersma van het ROB (tegenwoordig de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed), in 1976 door R.H.J. Klok eveneens van het ROB en in 1978 door Aerophoto Eelde en in 1981 nogmaals door het ROB. In 2005 is door het ADC een kruissleuf aangelegd over het hoger gelegen gedeelte van het terrein en alle vlakken werden afgezocht met een metaaldetector (onderzoeksnummer 2145222100; rapport niet beschikbaar). Er zijn geen intacte resten aangetroffen van de gezochte kapel. Desondanks leidt het geen twijfel dat de kapel op het hoogste gedeelte van het duin heeft gestaan. Doordat herkenbare sporen van het gebouw niet meer aanwezig zijn, kunnen geen uitspraken gedaan worden over de vorm en de omvang. Uit het (sporadisch) aanwezige bouwpuin kan worden afgeleid dat het opgaande werk bestond uit bakstenen en dat het dak vermoedelijk was gedekt met leisteen. In het artikel van De Feyfer (1959: 50-51) wordt genoemd dat de kapel voorkomt op de kaart van Jacob Heeres (1556) en latere kaarten, zoals die van Sybrandt Hansz. uit 1621. De kaarten geven dezelfde afbeelding: een zadeldaktoeren en rechthoekige koorsluiting.

Doordat het kerkhof gedurende vele eeuwen in gebruik is gebleven, is hier plaatselijk een antropogeen pakket ontstaan, waardoor het vaak niet goed mogelijk was onderscheiden graven te herkennen. In het van oorsprong vrij lage gedeelte langs de weg aan de noordzijde van het monument ligt een ophogingspakket uit de achttiende of negentiende eeuw. De aangetroffen grondsporen bestaan uit een grote hoeveelheid graven, een plaggenwand, enkele paalsporen en andere vroege kuilen en verder uit (sub)recente verstoringen. Gevonden artefacten zijn aardewerk, een zilveren muntje (vermoedelijk uit de twaalfde eeuw) en delen van een koperen schoengesp uit een graf (datering vroege middeleeuwen B/late middeleeuwen) (vondstmelding 3202653100). In 2008 is voor de verdiepingsslag van de FAMKE door RAAP een booronderzoek uitgevoerd (2221232100). Geconcludeerd werd dat de kapel volledig is verdwenen, maar het kerkhof nog min of meer gaaf was. Op basis van een iets verhoogde concentratie van baksteenfragmenten in de recente bouwvoor en/of de oude akkerlaag, de tijdens het proefsleuvenonderzoek uit 2005 aangetroffen graven en de aanwezige hoogteverschillen is een nieuwe, globale begrenzing van de archeologische vindplaats bepaald. Tijdens beide veldonderzoeken zijn geen aanwijzingen voor een (gedempte) omgrachting aangetroffen. Behalve baksteen is er ook een scherp kogelpotaardewerk uit de vroege middeleeuwen C/late middeleeuwen B en een scherp roodbakkerend geglaazuurd aardewerk gevonden (Veenstra 2010).

Op het terrein zijn in 1958 twee zilveren ringen met inscriptie S. Barnardus gemeld (vondstmelding 2930664100; op Figuur 6 is te zien dat deze melding administratief te ver naar het zuiden is geplaatst). Vlak na de Tweede Wereldoorlog werd de eerste gevonden, de tweede ongeveer een tiental jaren later. Bernardus van Clairvaux was van de Cistercienser orde en leefde in de elfde eeuw. Het is onbekend hoe de ringen op Terschelling zijn terechtgekomen. De ringen dateren waarschijnlijk tussen eind vijftiende en eind zestiende eeuw, vanwege de gebruikte romeinse letters die erop staan (De Feyfer 1959).

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE, voorheen ROB) heeft in 1958 een opgraving uitgevoerd op het monumentterrein. Er werd geconcludeerd dat het oude kapelsterrein was afgegraven en van alle funderingsoverblijfselen beroofd. Op ongeveer 50 centimeter diepte werden reeds menselijke botten teruggevonden (onderzoek 3081186100).

Direct bij de kapel en kerkhof is voor de verdiepingsslag van de FAMKE in 2008 een tweede booronderzoek gedaan (2221249100; Veenstra 2010). Hier is een scherp roodbakkerend geglaazuurd aardewerk en zowel geel als rood baksteen gevonden met de

datering nieuwe tijd. Ook zijn er scherven kogelpotaardewerk uit de middeleeuwen verzameld, evenals een Paffrath scherf, vijf scherven steengoed, pijpenkoppen, glas en nog meer baksteenfragmenten. Waarschijnlijk is in het nabije verleden stratendrek (stadsafval) ter bemesting op deze akker gebracht. De kogelpotscherven en de Paffrath-scherf duiden, naast de kogelpotscherf, op bewoning in de periode tiende/vijftiende eeuw in de directe omgeving. Ten westen van het rijksmonument zijn vondsten gedaan bij het in 1938 weghalen van een lage terp waarop een boerderij had gestaan (2878874100). Hierbij zijn onder andere een Venetiaanse kraal uit de dertiende/veertiende eeuw, enkele laat middeleeuwse spinklossen en een haardsteen uit de vroege nieuwe tijd verzameld.

In 2009 is in Terschellingpolder (onderzoek 2263353100) een booronderzoek uitgevoerd door De Steekproef voor de verdiepingsslag van de FAMKE. De boorraaien lagen aan de zuidzijde van de dorpen. Locaties 11 en 11a liggen het dichtst bij plangebied Lies 17. In de boringen zijn geen archeologische indicatoren ontdekt (Exaltus 2009: 37). Aan de binnenduinrand is tussen Midsland en Formerum een booronderzoek uitgevoerd in 2010 door De Steekproef (2297277100). Dit onderzoek was net als drie eerder genoemde onderzoeken voor de verdiepingsslag van de FAMKE. Op twee locaties aan de noordzijde van Formerum is een dubbele bouwvoor aangetroffen met eronder een begraven bouwvoor die mogelijk al uit de vroege of volle middeleeuwen dateert (Exaltus 2010: 21).

Tabel 1: Lies, Lies 17: Overzicht van de ARCHIS-meldingen (ABO = booronderzoek, ABU = bureauonderzoek, DO = opgraving, VK = veldkartering). Voor dateringen en ligging van de archeologische meldingen wordt verwezen naar Appendix III en Figuur 6.

Zaaknummer	Omschrijving
AMK 1430	(Rijksmonument 46016) Middeleeuws terrein met overblijfselen van een kapel en kerkhof (De Vijfpoort of De Vive Porte)
AMK 1431	(Rijksmonument 46017) Stinswier met bijbehorende omgrachting uit de late middeleeuwen
2145222100	APP 2005 ADC: De Vijfpoort, rapport niet opvraagbaar
2221232100	ABO 2008 RAAP: verdiepingsslag FAMKE terrein Vijfpoort, scherf kogelpotaardewerk, baksteen en roodbakkend aardewerk (Veenstra 2009; Veenstra 2010)
2221249100	ABO 2008 RAAP: verdiepingsslag FAMKE, vnl aardewerk, kan duiden op bewoning 10-15e eeuw in de nabijheid (Veenstra 2009; Veenstra 2010)
2263353100	ABO 2009 De Steekproef: geen archeologische indicatoren ontdekt (Exaltus 2009)
2297277100	ABO 2010 De Steekproef: dubbele bouwvoor en begraven bouwvoor, geen archeologische indicatoren (Exaltus 2010)
2475630100	2012 ABU RCE: inventarisatie historische kaarten, scheepswrakken
2878874100	Vondstmelding 1938: 1 Venetiaanse kraal (13/14e eeuw), spinklossen (late middeleeuwen B), 1 haardsteen (vroege nieuwe tijd), huisterp (late middeleeuwen A tot en met vroege nieuwe tijd)
2930664100	1958 vondstmelding: 2 zilveren vingerringen (late middeleeuwen B) op terrein kapel Vijfpoort
3081186100	DO 1958 ROB: skeletresten op halve meter onder maaiveld op terrein Vijfpoort
3163166100	VK 1941: nav ruilverkaveling is de stinswier bezocht (zie rijksmonument 46017).
3202653100	Vondstmelding: middeleeuws aardewerk, een zilveren muntje (vermoedelijk uit de twaalfde eeuw) en delen van een koperen schoengesp uit een graf (datering vroege middeleeuwen B/late middeleeuwen) op terrein Vijfpoort
4013244100	ABO 2016 De Steekproef: geen archeologische indicatoren (Exaltus 2016)
5304085100	ABU 2022: AnteaGroup Archeologie: nog geen rapport beschikbaar, bureauonderzoek tbv glasvezelaanleg

Verder naar het oosten, in Hoorn, is een booronderzoek uitgevoerd in 2016 door De Steekproef bv (4013244100). Hierbij zijn geen archeologische indicatoren aangetroffen en het terrein is vrijgegeven (Exaltus 2016:10).

Het laatste onderzoek in Tabel 1 is een bureauonderzoek uit 2022 door AnteaGroup. Het beslaat een groot terrein ten behoeve van glasvezelkabels en het rapport is (nog) niet beschikbaar (5304085100).

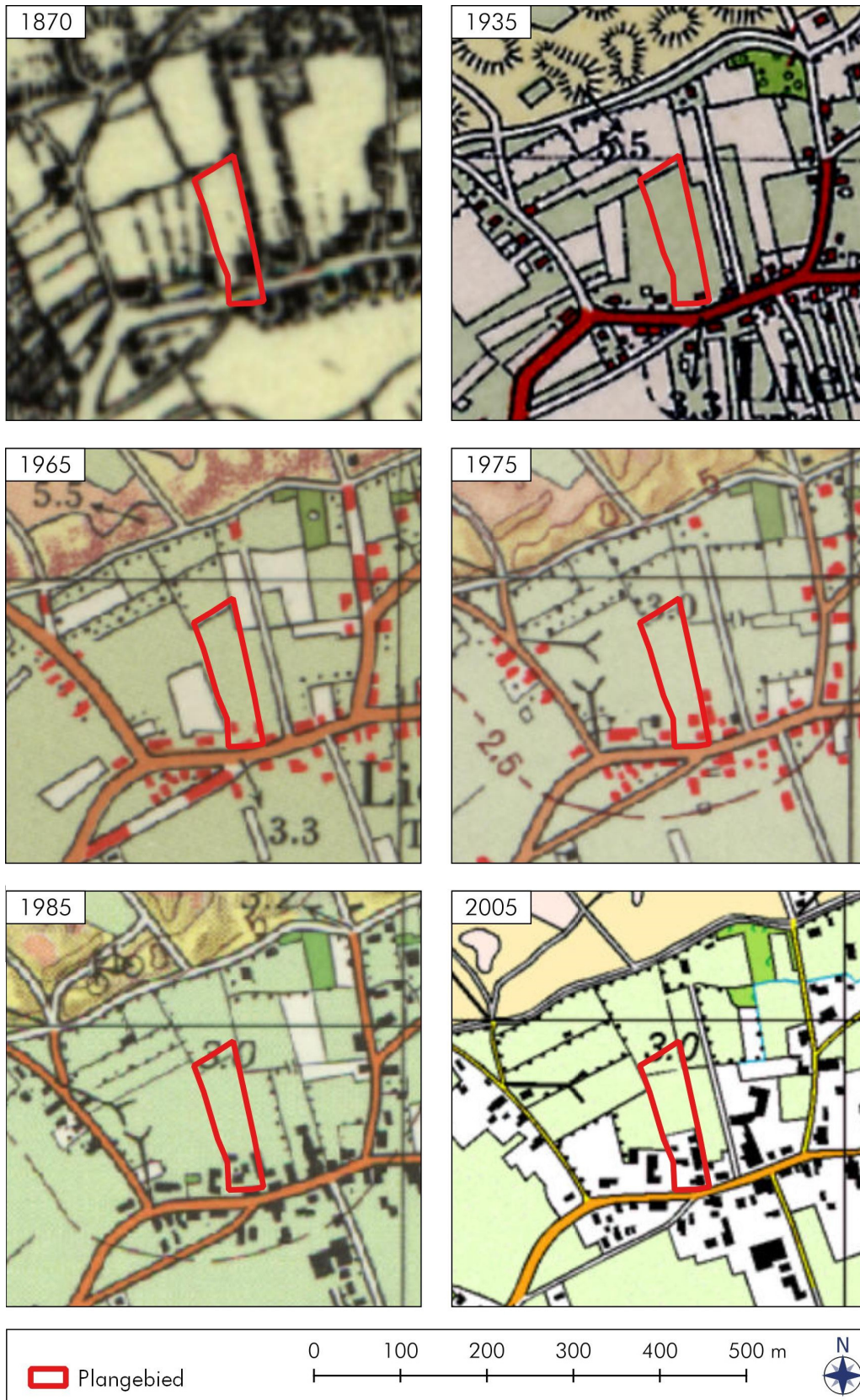
2.4 Historische geografie (KNA 4.1: LS03)

De oudst bekende vermelding van Lies komt uit 1567. De naam wordt verklaard als 'liesgras' of 'bies', maar op het eiland wordt ook wel een variant van de plaatsnaam gebruikt, 'Lerger' en dit heeft dan weer geen relatie met de grassoort (<https://www.plaatsengids.nl/lies>). Het gebied is in gebruik genomen na laagveenontginningen die dateren vóór 1550.

Figuur 7: Lies, Lies 17: Uitsnede van de kadastrale minuut uit circa 1832. A = Jord Cornelis Roos (bouwman), B = Weduwe Jan Pieters Mier (bouwvrouw), C = de Buren van Lies, D = Albert Tjalfs Jollema (bouwman), E = Albert Gossens Smit (bouwman). Bron: <https://zoeken.cultureelerfgoed.nl>.

Op Figuur 7 is een uitsnede van de kadastrale minuut te zien uit 1832. De letters op Figuur 7 geven de toenmalige eigenaren weer (<https://hisgis.fg.knaw.nl/>). De weg Lies was toen al aanwezig, evenals de splitsing naar de weg Zuidkant. Aan weerszijde van de weg Lies was reeds bebouwing ingetekend. Het huidige huis in het plangebied is gebouwd in 1924, maar op Figuur 7 is te zien dat er reeds in het begin van de negentiende eeuw een huis op het perceel aanwezig was. De stal/schuur dat aan het huis vast zit, is nog oorspronkelijk en alleen het huis is vervangen. Een vergelijkbare woning met stal/schuur ten westen van het plangebied heeft 1738 als bouwjaar. Verder komen aan de straat woningen met stal/schuur voor uit 1721 en 1800 en zelfs uit 1662.

Figuur 8: Lies, Lies 17: Uitsneden van topografische kaarten uit 1870, 1935, 1965, 1975, 1985 en 2005. Bron: www.topotijdreis.nl.

Figuur 8 laat zes details van historische kaarten zien. Rond 1965 zijn er meerdere kleine gebouwen ingetekend op de kaart en op de kaart van 2005 wordt de dwarsloot in het noorden van het terrein weergegeven.

2.5 Archeologisch verwachtingsmodel (KNA 4.1: LS05)

De gemeente Terschelling heeft geen aparte archeologische verwachtingskaart en beleidsadvieskaart. Voor deze gemeente geldt de Friese Archeologische MonumentenKaart Extra (FAMKE). Voor de periode steentijd tot en met bronstijd geldt een lage archeologische verwachting vanwege de diepgelegen top van het pleistocene zand. Volgens de FAMKE geldt echter voor de periode ijzertijd-middeleeuwen een 'karterend onderzoek 1'. In het bestemmingsplan (www.ruimtelijkeplannen.nl) worden bodemingrepen minder dan 500 m² toegestaan. Voor grotere ingrepen is archeologisch onderzoek noodzakelijk met een minimum van zes boringen per hectare en per plan.

De oudst bekende vondsten van Terschelling dateren rond 900 nC. Het plangebied ligt aan de weg tussen twee rijksmonumenten: een middeleeuwse kapel met kerkhof en een laatmiddeleeuwse stinswier. In dit gebied hebben dus menselijke activiteiten plaatsgevonden in deze periode. Langs de weg is in ieder geval bebouwing bekend uit 1662 en de achttiende eeuw. Ter hoogte van het plangebied kunnen dan ook indicatoren uit de nieuwe tijd en mogelijk zelfs uit de late middeleeuwen worden verwacht. Deze indicatoren kunnen bestaan uit scherven aardewerk, artefacten van keramiek of metaal, resten van plaatselijke metaalbewerking of wolbewerking (metaalslakken, spinklosjes, weefgewicht-fragmenten), bot, etc. De diepte van de te verwachten indicatoren zal aan het maaiveld zijn tot ongeveer een meter diepte.

Voorafgaand aan het veldwerk is er een KLIC-melding gedaan (nummer 23G0226261). Er lopen volgens deze melding diverse leidingen door het zuidelijke deel van het plangebied. Deze zijn weergegeven op de boorpuntenkaart. Andere verstoringen zullen afkomstig zijn van de bouw en sloop van het eerdere huis en kleine bijgebouwen op de zuidelijke helft van het terrein.

Tabel 2: Lies, Lies 17: Specificatie archeologische verwachting.

datering:	steentijd/metaaltijd	middeleeuwen/nieuwe tijd
complextype:	n.v.t.	nederzetting
omvang:		vanaf enkele tientallen meters
diepteligging:		aan en direct onder het maaiveld
gaafheid en conservering:		onbekend
locatie:		hele terrein
uiterlijke kenmerken:		puin, scherven aardewerk, afval laag, bot, resten van perceelsscheidingen
mogelijke verstoringen:		leidingen, bouw en sloop van gebouwen

3. Veldonderzoek (KNA 4.1: VS05)

3.1 Methoden en technieken (KNA 4.1: VS01)

Het veldwerk is uitgevoerd op 6 april 2023. Er zijn zes boringen gedaan (zie Figuur 9). Voor het inventariserende booronderzoek (verkennde fase) is gebruik gemaakt van een edelmanboor met een diameter van tien centimeter in combinatie met een twee centimeter steekguts. Hiermee is bepaald in welke mate de bodem intact is en wat de kans is op archeologische lagen en/of grondsporen. De boringen zijn verspreid over het perceel geplaatst, rekening houdend met de ligging van leidingen en de bestaande bebouwing en toekomstige inrichting van het terrein.

Figuur 9: Lies, Lies 17: Situatietekening met de boorlocaties. De begrenzing van het plangebied is met een rode lijn aangegeven. De boorlocaties zijn in geel weergegeven. De dunne gekleurde lijnen geven de ingegraven kabels en leidingen weer. Bron: PdoK, gecombineerd met de KLIC-melding.

Volgens de FAMKE is voor de periode steentijd-bronstijd op het hele eiland 'geen onderzoek noodzakelijk'. Voor de periode ijzertijd-middeleeuwen geldt 'karterend onderzoek 1'. Er zijn voor dit onderzoek zes boringen uitgevoerd in het 6828 m² grote plangebied. Alle boringen behalve boring 4 zijn op of direct naast geplande ingrepen geplaatst.

De opgeboorde grond is op een vier millimeter zeef gezeefd en bekeken op de aanwezigheid van archeologische indicatoren, zoals houtskool, fragmenten baksteen / kloostermop en scherven aardewerk. Daarnaast zijn de diepte, lithologie en kleur (m.b.v. Munsell) bepaald, alsmede alle overige bijzonderheden. De boringen zijn beschreven volgens de Archeologische Standaard Boorbeschrijvingsmethode (ASB). De diepte van de boringen varieert van 110 tot 150 centimeter onder het maaiveld.

De resultaten van de boringen zijn opgenomen in de Appendix in de vorm van boorstaten en laagbeschrijvingen (Appendix IV). De vondstzichtbaarheid was slecht wegens de bebouwing en de aanwezigheid van gras. Een veldkartering was dan ook niet mogelijk.

Van alle boringen zijn de RD-coördinaten en de hoogten bepaald met behulp van GPS; hiervoor wordt verwezen naar de boorstaten en boorbeschrijvingen in Appendix IV. Tijdens het veldonderzoek is het verwachtingsmodel zoals geformuleerd in paragraaf 2.5 getoetst.

Figuur 10: Lies, Lies 17: Deze foto is genomen richting het zuiden vanaf ongeveer het midden van het plangebied. Op de achtergrond is het huis zichtbaar.

3.2 Resultaten veldwerk (KNA 4.1: VS02, VS03)

Boringen 1 en 6 zijn op het zuidelijke deel uitgevoerd. Bij boring 1 is onder de bouwvoor van donker bruingrijs zand een vermengde laag aangetroffen. Deze bruingrijze laag begint op 25 centimeter diepte en heeft een dikte van vijftien centimeter. Hieronder is een licht grijsbruine zandlaag die rond een halve meter onder maaiveld een recente spijker bevat. Op 60 centimeter diepte gaat deze laag over in een lichtgrijze zandlaag (C-horizont). In de vermengde laag direct onder de bouwvoor zijn in boring 1 enkele vondsten gedaan: vier kleine fragmenten baksteen (geeltjes, datering vanaf de zestiende eeuw), een scherf witbakkend aardewerk met tinglazuur (faience, zeventiende of achttiende eeuw) en een scherf roodbakkend aardewerk met loodglazuur (nieuwe tijd).

Boring 6 was oorspronkelijk iets zuidelijker gepland, maar direct ten noorden van de bestaande schuur bleek bestrating of verharding te zijn. Onder de 30 centimeter dikke bouwvoor is hier geen duidelijk vermengde laag aanwezig maar meteen de licht grijsbruine laag die rond 70 centimeter diepte overgaat in de lichtgrijze C-horizont. In de licht grijsbruine laag is een houtskoolspikkel waargenomen. Verder is in deze boring in de onderkant van de bouwvoor een deel van een ijzeren nagel met vierkante doorsnede aangetroffen.

De overige vier boringen zijn op het gras perceel gezet. De bouwvoor is hier 25 centimeter dik waarvan de bovenste drie centimeter vertrapt is door paarden en iets donkerder van kleur is. Deze bouwvoor is duidelijk vermengd en bevat klein grind. In boring 2 zijn in deze vermengde laag twee scherven roodbakkend aardewerk met loodglazuur aangetroffen. Deze scherven kunnen niet nauwkeuriger gedateerd worden dan vanaf 1250 tot heden. Omdat de scherven in de vermengde bovengrond zijn aangetroffen, is niet met zekerheid te zeggen of ze uit het plangebied afkomstig zijn of van elders. In de grijze licht ijzerhoudende zandlaag hieronder is in deze boring een dunne kleilaag waargenomen. Op 70 centimeter diepte begint hier de C-horizont. Deze diepten van de lagen zijn vergelijkbaar met de noordoostelijk hiervan gelegen boring 5. In het uiterste noordoosten is boring 4 gezet. De grijze laag die licht ijzerhoudend is, is hier dun en houdt al op rond 40 centimeter diepte. Hierin is een klein stuk houtskool gevonden. Na deze laag is de C-horizont, deze is doorgeboord tot 150 centimeter diepte en hierin zijn geen humeuze lagen of kleilagen ontdekt.

Boring 3 vormt een uitzondering op het grasperceel. Onder de bouwvoor is de grijze, licht ijzerhoudende laag net als in boring 4 ook slechts vijftien centimeter dik. Rond 40 centimeter is een tien centimeter dikke lichtgrijze zandlaag waargenomen. Deze laag is vergelijkbaar met de C-horizont, maar hieronder is een 30 centimeter dikke laag aanwezig die wat donkere vlekken bevat en humeus is. Vanaf 80 centimeter onder maaiveld is de C-horizont aanwezig. Deze boring lijkt op een oudere perceelsgrens te zijn gezet. Volgens historische kaarten heeft de oost-west sloot, waar de boring in het verlengde op ligt, niet verder door het plangebied gelopen, maar is de boring hoogstwaarschijnlijk op één van de noord-zuid lopende oude sloten gezet. Uit de bouwvoor van deze boring komt een klein spijkerfragment, vierkant in doorsnede.

3.3 Selectievoorstel vondsten (KNA 4.1: OS13)

Tabel 3 laat een overzicht van de gedane vondsten en het selectievoorstel zien. Van de vondsten uit de bouwvoor (vondstnummers 2 en 3) wordt geadviseerd deze te deselecteren. Vondsten 1, 4 en 5 komen uit de vermengde laag eronder. Omdat in deze laag grind is aangetroffen van elders, is het niet duidelijk of de vondsten uit het plangebied zelf komen of uit van elders afkomstig zijn zoals het grind. Hier is het advies eveneens deselectie.

Op 28 juni 2023 heeft de eigenaar van de vondsten, de Provinsje Fryslân, in de persoon van de heer R. F. Kruisman kennisgegeven akkoord te gaan met het voorstel tot deselectie van de vondsten.

Tabel 3: Lies, Lies 17: Overzicht van de vondsten met deselectievoorstel door J.B. Veenstra MA, senior KNA-materiaalspecialist.

Vnr	Boring (cm)	Beschrijving	Datering	Deselectie
1	1 (25-40 cm) (50 cm)	4 fragmenten geel baksteen (geeltjes) 1 kleine scherf aardewerk met tinglazuur (faïence) 1 scherf roodbakend loodglazuur spijker (niet meegenomen)	vanaf late 16e eeuw 17 – 18e eeuw nieuwe tijd recent	Ja Ja Ja Ja
2	2 (0-25 cm)	2 scherven roodbakend loodglazuur	1250 – nu	Ja
3	3 (0-25 cm)	1 kleine ijzeren spijker	nieuwe tijd	Ja
4	4 (25-30 cm)	1 klein stuk houtskool (niet meegenomen)	onbekend	Ja
5	6 (20-30 cm) (30-40 cm)	1 ijzeren nagelfragment, vierkant in doorsnede 1 houtskoolspikkel (niet meegenomen)	late middeleeuwen – nieuwe tijd onbekend	Ja Ja

Figuur 11: Lies, Lies 17: Linksonder de oudere schuur/stal die aan het huis uit 1924 vast zit. De foto is genomen richting het zuidoosten. Linksonder vanuit dezelfde plek naar het oosten gefotografeerd: hierop is een schuur en de lange schuur zichtbaar. Rechts is vanuit het noorden naar het zuiden gefotografeerd en laat de hele lengte van het grasperceel binnen het plangebied zien. Op de achtergrond is de bebouwing van het zuidelijke deel zichtbaar.

4. Conclusies en advies (KNA 4.1: VS07)

Op 6 april 2023 is in plangebied Lies 17 te Lies, gemeente Terschelling, een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd (verkennende fase, in de FAMKE karterende fase genoemd). De aanleiding voor het onderzoek is de geplande nieuwbouw en bestemmingsplan wijziging. Het plangebied ligt niet in een historische kern, maar langs de weg is bebouwing bekend in ieder geval vanaf 1662. De woning in het zuiden van het terrein is uit 1924 maar de eraan vastzittende schuur/stal is ouder en zal uit de achttiende eeuw stammen. De woning met schuur/stal zal behouden blijven volgens de ontwerpplannen.

Voorafgaand aan het veldwerk is een archeologisch verwachtingsmodel opgesteld. Op Terschelling was vanaf ongeveer 800 nC menselijke bewoning mogelijk. Er is kans op archeologische waarden vanaf de negende eeuw en vooral uit de late middeleeuwen B en nieuwe tijd. Er is geen kans op de aanwezigheid van archeologische waarden uit oudere perioden.

In het circa 0,68 hectare grote plangebied zijn zes boringen uitgevoerd. Over het algemeen is onder de bouwvoor een vermengde laag met grind aanwezig. In boring 3 is een oude gedempte sloot aangetroffen. Er zijn geen overstoven cultuurlagen ontdekt of een dubbele bouwvoor. Wel zijn er enkele vondsten gedaan, maar deze zijn uit de bouwvoor of de vermengde laag met grind eronder en kunnen van elders afkomstig zijn. Het voorstel is om deze te deselecteren (zie Tabel 3).

Selectie-advies door senior KNA-prospecteur drs. C. Tulp

Intacte archeologische lagen zijn niet aangetroffen, alleen een gedempte sloot. Er zijn enkele vondsten gedaan, maar deze komen uit de bouwvoor of uit een vermengde laag. Er zijn geen aanwijzingen voor archeologische waarden in het plangebied en vervolgonderzoek is niet te verdedigen. Wij adviseren dan ook geen archeologisch vervolgonderzoek voor dit perceel.

Wij wijzen erop dat indien bij de uitvoering van werkzaamheden op het perceel onverhoopt toch archeologische grondsporen worden aangetroffen en/of vondsten worden gedaan, hiervan direct melding dient te worden gemaakt conform de Erfgoedwet 2015, artikel 5.10 & 5.11. Wij adviseren dit te doen bij de gemeente Terschelling.

Selectie-besluit door J. van Leeuwen rMA, M.F. Honshorst rMA & J. van Kesteren van Steunpunt Monumentenzorg Fryslan, namens de gemeente Terschelling:

De gemeente wordt geadviseerd de initiatiefnemer verplichten te stellen een melding te maken bij de gemeente en bij de archeologische adviseurs van de gemeente (het Steunpunt Monumentenzorg Friesland; archeologie@monumentenzorg.frl), waarin staat op welke datum (dag en tijdstip) de werkzaamheden op het terrein zullen plaatsvinden. Deze melding moet **drie weken** voordat de werkzaamheden zullen beginnen, worden ingediend per mail. In samenspraak met de adviseurs zal de gemeente vervolgens een amateurarcheoloog inschakelen om die dag een terreininspectie te verrichten tijdens de werkzaamheden.

Verzocht wordt om de volgende tekst in het nieuwe bestemmingsplan op te nemen:

Melding toevalsvondst

Mochten tijdens de werkzaamheden toch archeologische resten worden aangetroffen, dan dient dit op grond van artikel 5.10 van de Erfgoedwet onmiddellijk te worden gemeld aan de

Minister (in de praktijk de gemeente Terschelling als Bevoegd Gezag). Eventuele vondsten dienen gedurende 6 maanden, te rekenen vanaf de datum van de melding, ter beschikking te worden gesteld voor wetenschappelijk onderzoek.

Literatuurlijst

- Boddaert, M., en A. Mak (red.). 2004. ANWB *Topografische Atlas Friesland 1:25000*. Den Haag: Bart Bennis.
- Exaltus, R. 2009. *Terschellingerpolder Gemeente Terschelling (Frl.) Archeologisch veldonderzoek t.b.v. Verdiepingsslag FAMKE*. Steekproefrapport 2009-10/10. Zuidhorn: De Steekproef BV.
- Exaltus, R. 2010. *Binnenduinrand: Midsland, Landerum en Formerum. Gemeente Terschelling (Frl.) Archeologisch veldonderzoek t.b.v. Verdiepingsslag FAMKE*. Steekproefrapport 2010-07/08. Zuidhorn: De Steekproef BV.
- Exaltus, R. 2016. *Hoorn, Dorpsstraat 20, Gemeente Terschelling (Frl.) Een inventariserend archeologisch veldonderzoek*. Steekproefrapport 2016-09/09. Zuidhorn: De Steekproef BV.
- Feyfer, H.J. de. 1959. De ringen van Formerum. *Westerheem* jaargang 8 1959, nr 7-8, p. 50-54.
- Haartsen, A.J. z.d. *Friese Waddeneilanden*. Bureau Lantschap, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Geraadpleegd via <https://cultureelerfgoed.nl>.
- Leest, A. van der, M. Schroor, en H. Stam (red.). 2006. *Grote Historische Topografische Atlas ±1926-1934: Fryslân, schaal 1:25.000*. Tilburg: Uitgeverij Nieuwland.
- Manders, M.R., S. van den Brenk & M. Kosian. 2014. *De gelaagde geschiedenis van de Westelijke Waddenzee. Historisch Geo-Morfologische Kaartenset van de Waddenzee*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort.
- Oosten, M.F. van. 1986. *Bodemkaart van Nederland: Schaal 1:50.000: Toelichting bij de kaarten van de waddeneilanden Vlieland Terschelling Ameland Schiermonnikoog*. Plus bijbehorende kaartbladen. Wageningen: Stichting voor Bodemkartering.
- Veenstra, H.W., 2009. *Verdiepingsslag FAMKE Terschelling. Gemeente Terschelling, Archeologisch Vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek ten behoeve van aanzet verdiepingslag*. RAAP-rapport 1964. Weesp: RAAP BV.
- Veenstra, H.W., 2010. *Verdiepingslag FAMKE Terschelling. Gemeente Terschelling, Archeologisch Vooronderzoek: een karterend en waarderend veldonderzoek*. RAAP-rapport 2209. Weesp: RAAP BV.
- Vos, P. & S. de Vries, 2013. *Paleogeografische Kaarten van Nederland, tweede generatie (versie 2.0)*. Deltares, Utrecht (11 april 2014 gedownload van www.archeologiein nederland.nl).

Internet:

- <https://archeologiein nederland.nl/bronnen-en-kaarten>
- <https://zoeken.cultureelerfgoed.nl>
- <http://www.ahn.nl/index.html>
- <http://www.topotijdreis.nl/>
- <https://www.dinoloket.nl/>
- <https://www.kadaster.nl/>
- <https://fryslan.maps.arcgis.com> (FAMKE)
- <https://hisgis.fa.knaw.nl/>
- <https://www.plaatsengids.nl/likes>
- https://www.ruimtelijkeplannen.nl/documents/NL.IMRO.0093.10640711-VG02/t_NL.IMRO.0093.10640711-VG02_index.pdf

Lijst van figuren en tabellen

Figuren

- Figuur 1:** Topografische kaart
- Figuur 2:** Luchtfoto
- Figuur 3:** FAMKE
- Figuur 4:** Geomorfologische kaart, landschapszones en bodemkaart
- Figuur 5:** Hoogtekaart Actueel Hoogtebestand Nederland
- Figuur 6:** Archeologische kaart
- Figuur 7:** Kadastrale Minuut 1832
- Figuur 8:** Historische kaarten
- Figuur 9:** Boorpuntenkaart
- Figuur 10:** Foto plangebied
- Figuur 11:** Foto.s plangebied

Tabellen

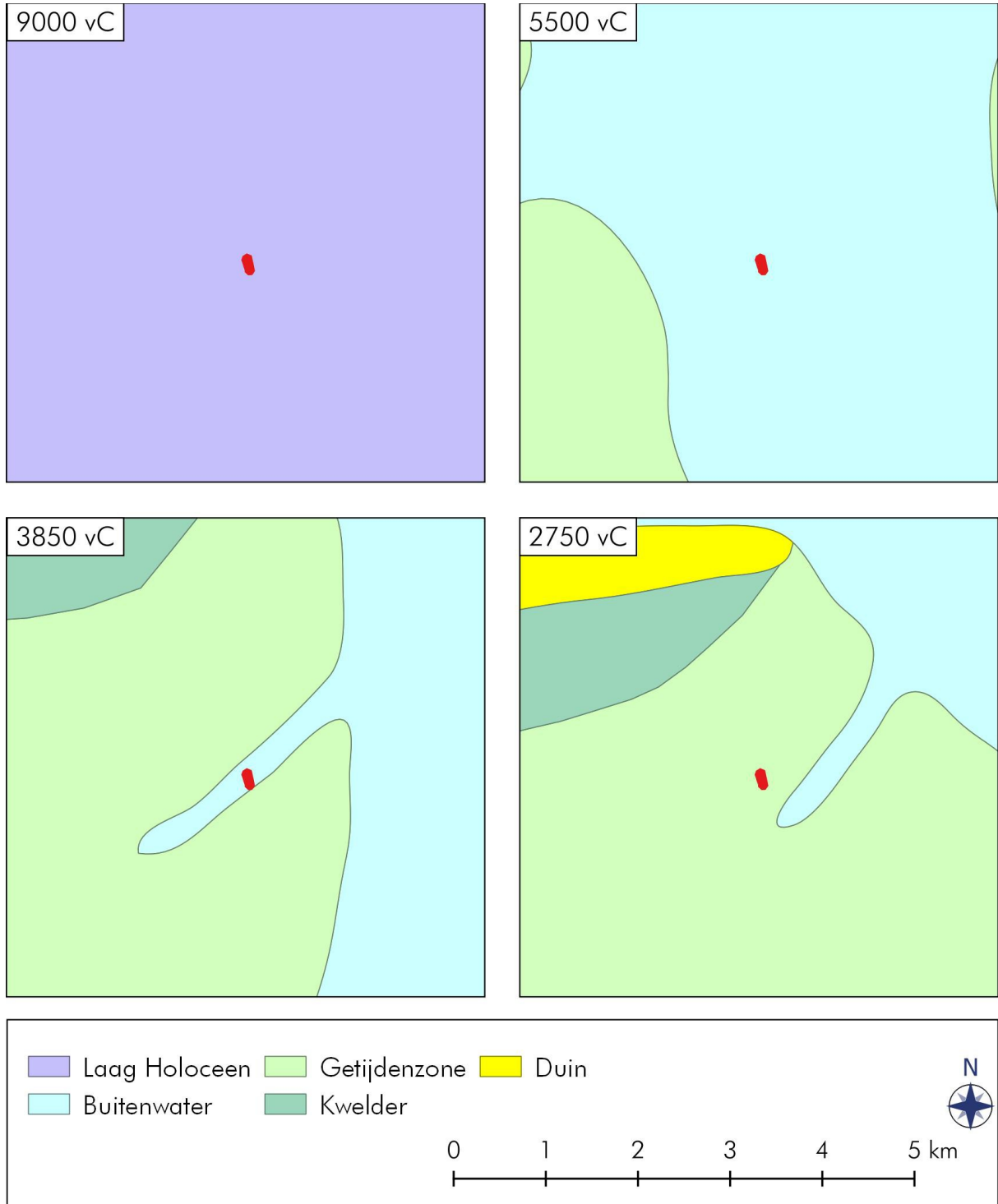
- Tabel 1:** Overzicht van de ARCHIS-meldingen.
- Tabel 2:** Specificatie archeologische verwachting.
- Tabel 3:** Overzicht van de vondsten en deselectievoorstel

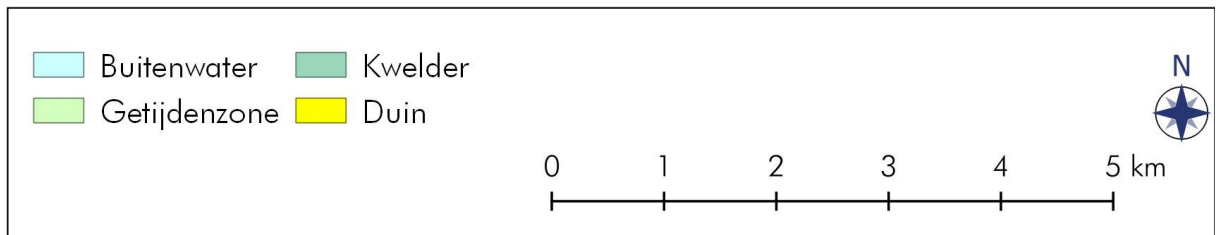
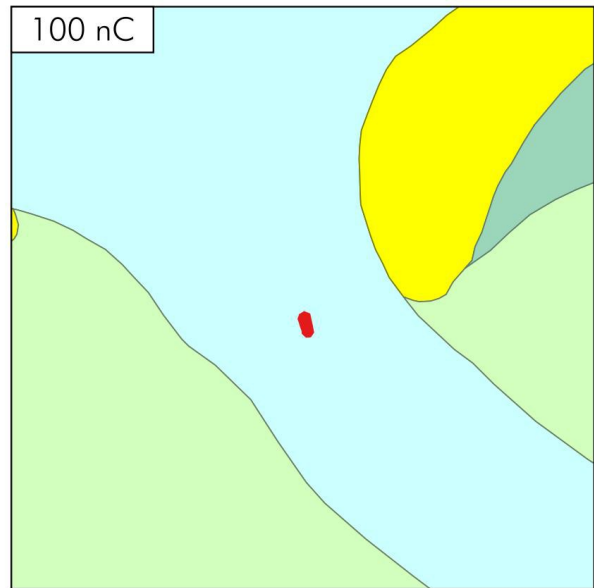
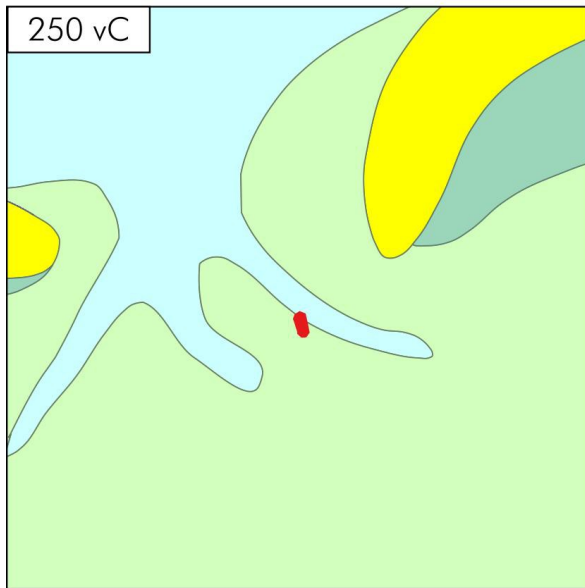
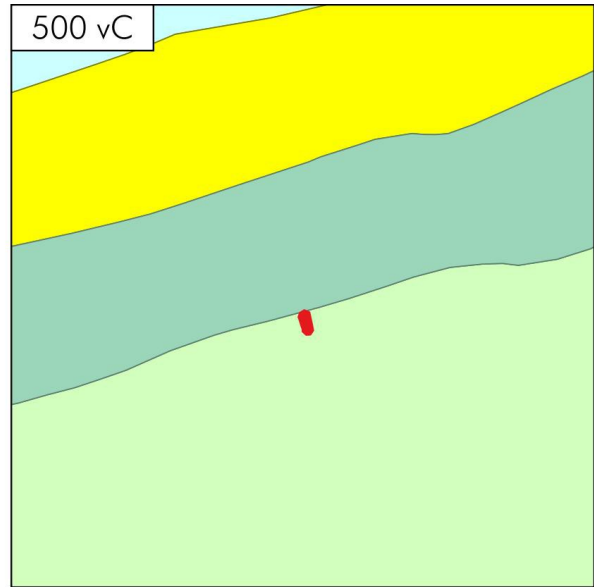
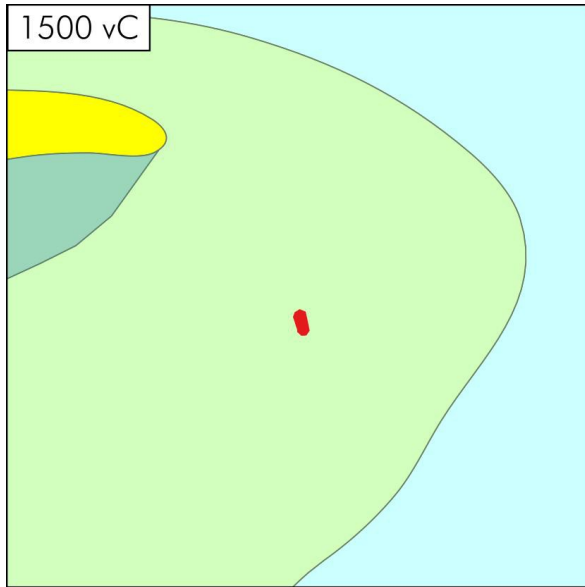
Appendix I: Bouwontwerp

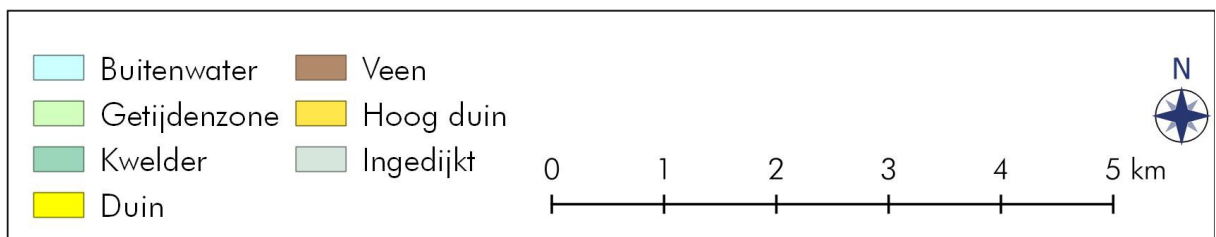
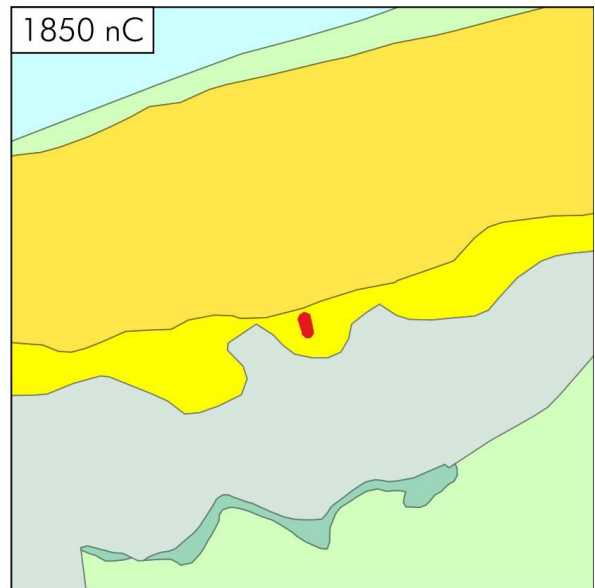
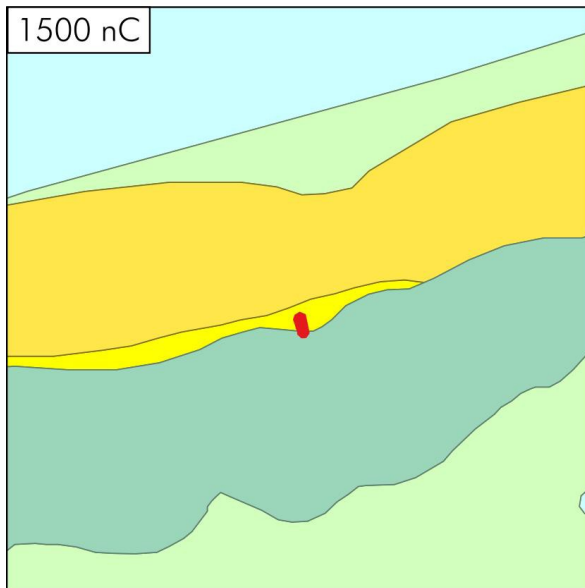
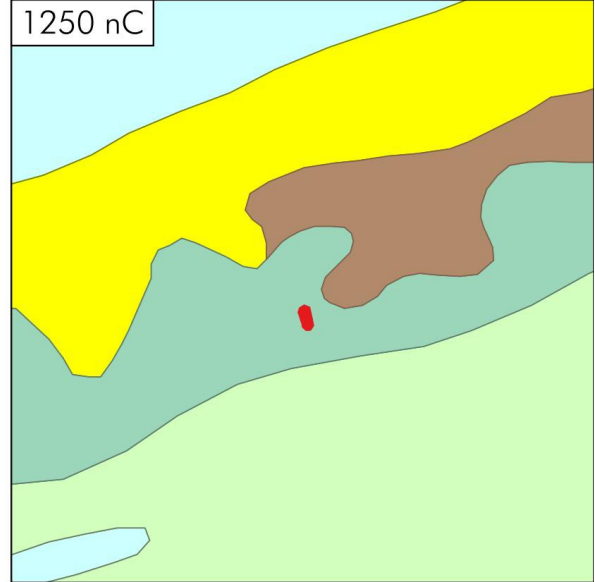
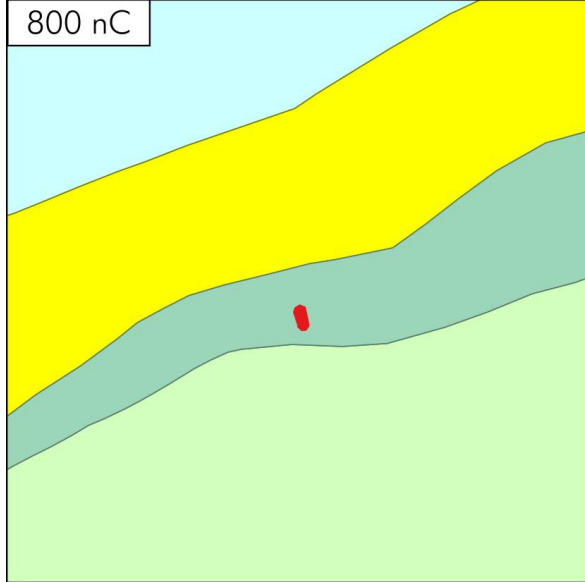

Links de bestaande situatie en rechts het ontwerp. Er komt een oprit en parkeergelegenheid, een erf afscheiding (elzensingel), een hoogberg, een bijshuur en schuurwoningen. Bron: MONK architecten, verstrekt door de opdrachtgever.

Appendix II: Paleografische kaarten

Appendix III: Archeologische periodes

paleolithicum:		ijzertijd:	
paleolithicum vroeg:	tot 300.000 BP	ijzertijd vroeg:	800 - 500 vC
paleolithicum midden:	300.000 - 35.000 BP	ijzertijd midden:	500 - 250 vC
paleolithicum laat:	35.000 BP - 8.800 vC	ijzertijd laat:	250 - 12 vC
paleolithicum laat A:	35.000 - 18.000 BP	romeinse tijd:	
paleolithicum laat B:	18.000 BP - 8.800 vC	romeinse tijd vroeg:	12 vC - 70 nC
mesolithicum:		romeinse tijd vroeg A:	12 vC - 25 nC
mesolithicum vroeg:	8.800 - 7.100 vC	romeinse tijd vroeg B:	25 - 70 nC
mesolithicum midden:	7.100 - 6.450 vC	romeinse tijd midden:	70 - 270 nC
mesolithicum laat:	6.450 - 4.900 vC	romeinse tijd midden A:	70 - 150 nC
neolithicum:		romeinse tijd midden B:	150 - 270 nC
neolithicum vroeg:	5.300 - 4.200 vC	romeinse tijd laat:	270 - 450 nC
neolithicum vroeg A:	5.300 - 4.900 vC	romeinse tijd laat A:	270 - 350 nC
neolithicum vroeg B:	4.900 - 4.200 vC	romeinse tijd laat B:	350 - 450 nC
neolithicum midden:	4.200 - 2.850 vC	middeleeuwen:	
neolithicum midden A:	4.200 - 3.400 vC	middeleeuwen vroeg:	450 - 1.050 nC
neolithicum midden B:	3.400 - 2.850 vC	middeleeuwen vroeg A:	450 - 525 nC
neolithicum laat:	2.850 - 2.000 vC	middeleeuwen vroeg B:	525 - 725 nC
neolithicum laat A:	2.850 - 2.450 vC	middeleeuwen vroeg C:	725 - 900 nC
neolithicum laat B:	2.450 - 2.000 vC	middeleeuwen vroeg D:	900 - 1.050 nC
brons tijd:		middeleeuwen laat:	1.050 - 1.500 nC
brons tijd vroeg:	2.000 - 1.800 vC	middeleeuwen laat A:	1.050 - 1.250 nC
brons tijd midden:	1.800 - 1.100 vC	middeleeuwen laat B:	1.250 - 1.500 nC
brons tijd midden A:	1.800 - 1.500 vC	nieuwe tijd:	
brons tijd midden B:	1.500 - 1.100 vC	nieuwe tijd vroeg:	1.500 - 1.650 nC
brons tijd laat:	1.100 - 800 vC	nieuwe tijd midden:	1.650 - 1.850 nC
		nieuwe tijd laat:	1.850 - heden
pleistoceen:	2,5 miljoen - 10.000 BP		
elsterien	475.000 - 410.000 BP		
saalien	200.000 - 130.000 BP		
weichselien	116.000 - 10.000 BP		
holoceen:	10.000 - heden		

vC = voor Christus

nC = na Christus

BP = before present; present = 1950

Algemeen

Steentijd (tot 2000 vC)

De steentijd is opgedeeld in het paleolithicum, mesolithicum en neolithicum. Het paleolithicum (oude steentijd) wordt vooral gekenmerkt door de ijstijden. Na het laatpaleolithicum verbeterd het klimaat. Vindplaatsen uit het late paleolithicum zijn vooral te herkennen aan concentraties vondstmateriaal (bewerkt en/of verbrand vuursteen, houtskool) met weinig en moeilijk te herkennen grondsporen zoals kuilen, paalgaten en houtskoolconcentraties die mogelijk wijzen op haardplaatsen.

Vondsten uit het mesolithicum of midden steentijd, gekenmerkt door sporen en vondsten van rondtrekkende jagers en verzamelaars, bestaan voornamelijk uit bewerkt vuursteen, verbrande hazelnootdoppen en houtskoolfragmenten. Mesolithische grondsporen zijn vooral oppervlakte-haarden en haardkuilen. In een natte omgeving kunnen ook werktuigen van gewei of hout bewaard zijn gebleven. Voorbeelden hiervan zijn gewebijlen, bogen, visfuiken, etc.

In het neolithicum (nieuwe steentijd) werden dieren gehouden en in het neolithicum werd eveneens akkerbouw bedreven. Grondsporen uit deze periode kunnen bestaan uit paalgaten van bijvoorbeeld boerderijen, resten van beschoeiingen, greppels, (afval)kuilen en haardplaatsen. Aardewerk komt in deze tijd voor, evenals bewerkt (vuur)steen en geslepen bijlen.

Metaaltijden (2000-12 vC)

In de bronstijd en ijzertijd kwam bemesting en wisselbouw binnen de akkerbouw voor.

Sporen uit de bronstijd en ijzertijd kunnen bestaan uit kuilen, paalgaten van boerderijplattengronden, bijgebouwen of spiekers, waterkuilen of -putten, erf- of akkerafscheidingen en sporen van akkerbewerking zoals de kruiselings getrokken voren van een eergetouw. Houtskool kan duiden op de aanwezigheid van haarden voor voedselbereiding of het bakken van aardewerk. Ook kunnen er restanten gevonden worden die duiden op metaalbewerking, zoals stukken ovenwand, brons- of ijzerslakken, sintels, mallen, smeltkroezen, metaal bedoeld voor omsmelten, etc.

Vondsten kunnen verder bestaan uit bijvoorbeeld metalen voorwerpen of voorwerpen van aardewerk zoals vaatwerk, maar ook slingerkogels, rammelaars, spinklosjes en weefgewichten.

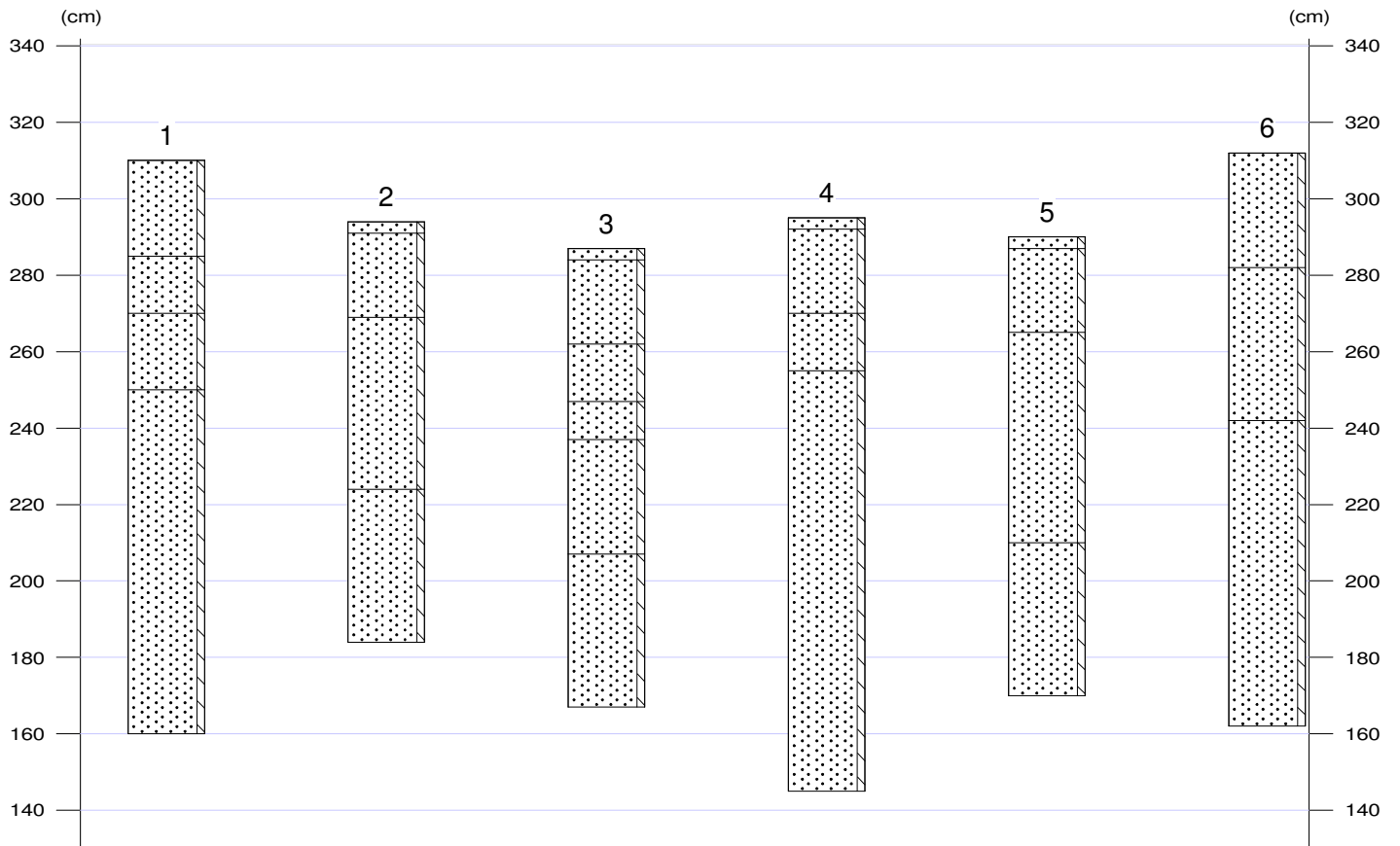
Romeinse tijd (12 vC-450 nC)

In de romeinse tijd vormde de Rijn de noordelijke grens van het romeinse rijk. Langs deze grens, de *limes*, werden grensposten, nederzettingen en wegen gebouwd. In het noorden van Nederland zijn ook romeinse vondsten gedaan, maar dit zijn voornamelijk losse vondsten als romeinse munten, mantelspelden en scherven romeins aardewerk.

Middeleeuwen en nieuwe tijd (450 nC-heden)

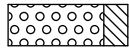
Na een afname in de bevolkingsdichtheid aan het einde van de romeinse tijd en de periode erna, steeg deze weer in het begin van de middeleeuwen. Vondsten uit de middeleeuwen en later bestaan voornamelijk uit scherven aardewerk, waaronder importaardewerk, munten en metalen voorwerpen (zoals mantelspelden, spijkers), resten van aardewerkproductie, metaalbewerking, wolbewerking etc. Belangrijke gebouwen (bijvoorbeeld kerken en borgen) werden van baksteen / kloostermoppen gebouwd.

Lies 17

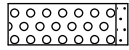

Legenda (conform NEN 5104)

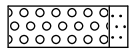
grind

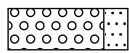
Grind, siltig

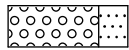
Grind, zwak zandig

Grind, matig zandig

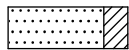

Grind, sterk zandig

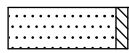

Grind, uiterst zandig

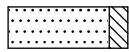
zand

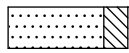
Zand, kleiig

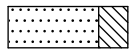
Zand, zwak siltig

Zand, matig siltig

Zand, sterk siltig

Zand, uiterst siltig

veen

Veen, mineraalarm

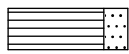
Veen, zwak kleiig

Veen, sterk kleiig

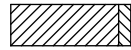

Veen, zwak zandig

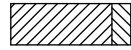

Veen, sterk zandig

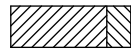
klei

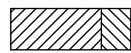
Klei, zwak siltig

Klei, matig siltig

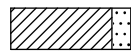
Klei, sterk siltig

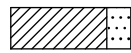
Klei, uiterst siltig

Klei, zwak zandig

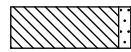

Klei, matig zandig

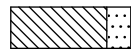

Klei, sterk zandig

leem

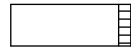

Leem, zwak zandig

Leem, sterk zandig

overige toevoegingen

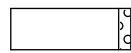
zwak humeus

matig humeus

sterk humeus

zwak grindig

matig grindig

sterk grindig

Lies 17

1

X-coördinaat (m) : 150809
Y-coördinaat (m) : 600816
Maaiveld (cm) : 310

Lithologie

Diepte (cm)	Omschrijving Grondsoort
0 - 25	zand zwak siltig, donker-bruin-grijs, 10YR2/2, Zand: matig fijn, bouwvoor
25 - 40	zand zwak siltig, bruin-grijs, 10YR3/2, Zand: matig fijn, Opm.: Vermengd
40 - 60	zand zwak siltig, licht-grijs-bruin, 10YR4/2, Zand: matig fijn, Opm.: Recente spijker op 50cm
60 - 150	zand zwak siltig, licht-grijs, 10YR5/2, Zand: matig fijn, spoor roestvlekken, C-horizont

2

X-coördinaat (m) : 150802
Y-coördinaat (m) : 600879
Maaiveld (cm) : 294

Lithologie

Diepte (cm)	Omschrijving Grondsoort
0 - 3	zand zwak siltig, donker-bruin-grijs, 10YR2/2, Zand: matig fijn, bouwvoor
3 - 25	zand zwak siltig, grijs-bruin, 10YR2/3, Zand: matig fijn, bouwvoor, Opm.: Grind, Vermengd
25 - 70	zand zwak siltig, licht-grijs-bruin, 10YR4/2, Zand: matig fijn, spoor roestvlekken, Opm.: Met dun kleilaagje
70 - 110	zand zwak siltig, licht-grijs, 10YR5/2, Zand: matig fijn, C-horizont

3

X-coördinaat (m) : 150781
Y-coördinaat (m) : 600915
Maaiveld (cm) : 287

Lithologie

Diepte (cm)	Omschrijving Grondsoort
0 - 3	zand zwak siltig, donker-bruin-grijs, 10YR2/2, Zand: matig fijn, bouwvoor
3 - 25	zand zwak siltig, grijs-bruin, 10YR2/3, Zand: matig fijn, bouwvoor, Opm.: Grind, Vermengd
25 - 40	zand zwak siltig, licht-grijs-bruin, 10YR4/2, Zand: matig fijn, spoor roestvlekken
40 - 50	zand zwak siltig, licht-grijs, 10YR5/2, Zand: matig fijn
50 - 80	zand zwak siltig, grijs, 10YR3/2, Zand: matig fijn, Opm.: Humeus met donkere vlekken, mogelijk demping sloot
80 - 120	zand zwak siltig, licht-grijs, 10YR5/2, Zand: matig fijn, spoor roestvlekken, C-horizont

4

X-coördinaat (m) : 150806
Y-coördinaat (m) : 600961
Maaiveld (cm) : 295

Lithologie

Diepte (cm)	Omschrijving Grondsoort
0 - 3	zand zwak siltig, donker-bruin-grijs, 10YR2/2, Zand: matig fijn, bouwvoor
3 - 25	zand zwak siltig, grijs-bruin, 10YR2/3, Zand: matig fijn, bouwvoor, Opm.: Grind, Vermengd
25 - 40	zand zwak siltig, licht-grijs-bruin, 10YR4/2, Zand: matig fijn, spoor roestvlekken, Opm.: 1 houtskoolstukje
40 - 150	zand zwak siltig, licht-grijs, 10YR5/2, Zand: matig fijn, C-horizont

5

X-coördinaat (m) : 150815
Y-coördinaat (m) : 600908
Maaiveld (cm) : 290

Lithologie

Lies 17

Diepte (cm)	Omschrijving	
	Grondsoort	
0 - 3	zand	zwak siltig, donker-bruin-grijs, 10YR2/2, Zand: matig fijn, bouwvoor
3 - 25	zand	zwak siltig, grijs-bruin, 10YR2/3, Zand: matig fijn, bouwvoor, Opm.: Grind, Vermengd
25 - 80	zand	zwak siltig, licht-grijs-bruin, 10YR4/2, Zand: matig fijn, spoor roestvlekken
80 - 120	zand	zwak siltig, licht-grijs, 10YR5/2, Zand: matig fijn, C-horizont

6

X-coördinaat (m) : 150824
Y-coördinaat (m) : 600870
Maaiveld (cm) : 312

Lithologie

Diepte (cm)	Omschrijving	
	Grondsoort	
0 - 30	zand	zwak siltig, donker-bruin-grijs, 10YR2/2, Zand: matig fijn, bouwvoor
30 - 70	zand	zwak siltig, licht-grijs-bruin, 10YR4/2, Zand: matig fijn, spoor roestvlekken, Opm.: 1 houtskoolspikkel
70 - 150	zand	zwak siltig, licht-grijs, 10YR5/2, Zand: matig fijn, C-horizont